

KUL TÚRA SLOVA

2012
ROČNÍK 46

VEDECKO-POPULARIZAČNÝ ČASOPIS PRE JAZYKOVÚ KULTÚRU A TER-
MINOLÓGIU ■ ORGÁN JAZYKOVÉDNÉHO ÚSTAVU LUDOVÍTA ŠTÚRA
SAV A JAZYKOVÉHO ODBORU MATICE SLOVENSKEJ

VYDAVATELSTVO MATICE SLOVENSKEJ V MARTINE

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Adriana Ferenčíková, Ján Findra,
Juraj Glovňa, Robert Hammel,
Renáta Hlavatá, Nicol Janočková,
Ján Kačala, Anna Marićová,
Sibyla Mislovičová, Jozef Mlaček,
Slavomír Ondrejovič, Mária
Pisárčiková, Matej Považaj,
Mária Šimková, Iveta Vančová,
Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

KAČALA, Ján: Jazyk v knihe Emila Benčíka o troch slovenských kráľoch ducha	3
MISLOVIČOVÁ, Sibyla: O skloňovaní podstatných mien zakončených na <i>-la</i>	11
KRÁLIK, Ľubomír: <i>Protestanti a protestujúci</i>	17
HÁŠANOVÁ, Jana: Zdvorilá komunikácia vo vzťahu lekár – pacient ako prejav kultúrnosti	21

Z HISTORICKEJ LEXIKY

KRAJČOVIČ, Rudolf: Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladom názvov obcí a miest (31)	25
--	----

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

DVORNICKÁ, Ľubica: Cesta k slncu (1)	34
--	----

ROZLIČNOSTI

Používanie slovesa <i>spojazdniť</i> . I. V a n - č o v á	46
---	----

SPRÁVY A POSUDKY

Významné jubileum Jany Skladanej. R. O n d r e j k o v á – T. L a l i k o v á	48
Za docentom Ladislavom Navrátilom. R. H l a v a t á	51
Letná škola prekladu 2011. D. Z v o n - č e k o v á	53
Veta a súvetie v písanom jazyku a v živej komunikácii. E. C h r e n k o v á	58

SPYTOVALI STE SA

<i>Dopekáreň</i> . S. M i s l o v i č o v á	61
---	----

Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

Čo je <i>špald</i> ? I. Vančová	63
Informácie autorom	64

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 46, 2012, č. 1 (29. 3. 2012). Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr. Sibyla Mislavičová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 7,20 €, jednotlivé čísla 1,20 €. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/4012839. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

© Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine

Vytlačila Tlačiareň BEN&M, Miriam Uličná, Turčianske Teplice 2012

Cena 1,20 €

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru Matice slovenskej*

HLAVNÝ REDAKTOR

PaedDr. Matej Považaj, CSc.

VÝKONNÁ REDAKTORKA

PhDr. Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

prom. fil. Adriana Ferenčíková, CSc. (Bratislava), prof. PhDr. Ján Findra, DrSc. (Banská Bystrica), prof. PhDr. Juraj Glovňa, CSc. (Nitra), Dr. Robert Hammel (Berlín, Nemecko), PaedDr. Renáta Hlavatá, PhD. (Nitra), Mgr. Nicol Janočková, PhD. (Bratislava), prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc. (Bratislava), mimiariadna prof. Anna Marićová (Nový Sad, Srbsko), PhDr. Sibyla Mislovičová (Bratislava), prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc. (Ružomberok), prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc. (Bratislava), PhDr. Mária Pisárčiková (Bratislava), PaedDr. Matej Považaj, CSc. (Bratislava), PhDr. Mária Šimková (Bratislava), Mgr. Iveta Vančová (Bratislava), prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc. (Bratislava)

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

Jazyk v knihe Emila Benčíka o troch slovenských kráľoch ducha

JÁN KAČALA

Troch slovenských kráľov ducha predstavujú traja slovenskí básnici a verejní činitelia: prvý je básnik s kráľovským menom Janko Kráľ so svojím jedinečným básnickým dielom a pohnutým životným osudom, druhý je Svetozár Hurban Vajanský v čase, keď si za svoju novinársku činnosť v prospech slovenského národa odpykával jednoročný trest odňatia slobody v segedínskej trestnici, a tretí je všeobecne uznávaný najväčší slovenský básnik Pavol Országh Hviezdoslav na konci svojho života, keď v prítomnosti blízkych bilancuje svoju tvorbu aj život. Týmto trom osobnostiam sú venované samostatné kapitoly s názvami *Bol raz jeden Kráľ*, *Uväznený vietor* a *Posledný žalm*, ktoré tvoria obsah najnovšej knihy nášho popredného autora vecnej literatúry a známeho dlhoročného rozhlasového redaktora Emila Benčíka. Kniha nesie súhrnný názov *Králi ducha* a vyšla vo vydavateľstve Eben-Libellus v Bratislave roku 2010. Rozprávanie o troch slovenských „kráľovských“ básnikoch rámcuje autorovo *Slovo na úvod* na začiatku a prehľad použitej literatúry a prameňov v závere publikácie, usporiadaný podľa spracúvaných básnických osobností. Súčasťou knihy je aj krátky profil autora s predstavením jeho troch predchádzajúcich knižných publikácií.

Kniha o troch slovenských kráľoch ducha je výsledkom dlhodobého vyhľadávania a štúdia odbornej literatúry, najmä literárnohistorickej a kultúrohistorickej, a prameňov, starostlivého výberu faktov a zvažovania koncepcie tejto publikácie. Výsledkom náročnej práce je záslužné dielo, ktoré

prístupnou a prítlačlivou formou čitateľovi približuje básnickú tvorbu, životné postoje a osudy opisovaných osobností slovenskej literárnej kultúry aj skutočnosti zo slovenských kultúrnych dejín vo všeobecnosti. Autor si zvolil formu beletrizovaného rozprávania opierajúceho sa o historické skutočnosti a nadväzujúceho na početné ukážky z básnickej tvorby, citáty z publicistických prejavov, prípadne z korešpondencie spracúvaných osobností alebo z literárnych prác a listov iných dejateľov, ktorí mali s týmito osobnosťami osobný či pracovný kontakt, ako aj z prejavov rodinných príslušníkov týchto osobností. Ako spojivo medzi sprostredkúvanými dejinnými faktmi a ukázkami z diel alebo iných prameňov slúžia fiktívne rozhovory opisovaných postáv s inými, ako aj úvahy a spomienky konajúcich osôb.

Vo všetkých troch kapitolách ide o zaujímavé aj užitočné rozprávanie, v ktorom E. Benčík zároveň podáva obraz o epoche, v ktorej básnici žili, obraz slovenského života v podmienkach stupňujúceho sa maďarizačného tlaku, politickej, národnej i osobnej neslobody, v ktorých sa potláčal každý organizovaný prejav národného uvedomenia a úsilia o zvyšovanie kultúrnej aj hmotnej úrovne života slovenského národa. Autor spomína mnohé iné – domáce aj inonárodné – osobnosti vtedajšieho života, a to nielen vo vzťahu k rozoberanému básnikovi, ale aj všeobecne v pomere k vtedajšiemu životu Slovákov. Okrem dokumentov týkajúcich sa troch básnických osobností prináša aj iné cenné dokumenty z našej národnej histórie.

Autor vhodne využil svoje rozprávanie o pohnutých chvíľach a osudoch troch veľkých slovenských básnikov na opätovné priblíženie ich diela uverejnením početných ukážok z ich tvorby a na zainteresovanie čitateľa na sledovaní bezprostrednej súvislosti životných osudov Janka Kráľa, Svetozára Hurbana Vajanského a Pavla Országha Hviezdoslava s ich básnickou tvorbou, prípadne u Vajanského aj s jeho prozaickým a literárnokritickým či literárnohistorickým dielom a publicistickou činnosťou. Tým Benčíkova práca nadobúda aj významný rozmer potenciálnej učebnej pomôcky pri výučbe slovenského jazyka a literatúry na rozličných stupňoch a druhoch škôl.

Názornosť Benčíkovho rozprávania zvyšujú početné reprodukované fotografie stvárňovaných osobností z rozličných etáp ich života, ich najbližších rodinných príslušníkov a ďalších osobností majúcich vzťah k príslušnému básnikovi, prípadne snímok pamätníkov alebo iných predmetov zviazaných s básnikom.

Autorova tvorivá práca na posudzovanej knihe našla výraz aj v tom, že sám navrhol obálku svojej knihy: na titulnej strane na pozadí zamračenej oblohy s trhajúcimi sa oblakmi sú pod menom autora a názvom knihy reprodukcie fotografií stvárnovaných básnikov a pod každou snímkou je názov kapitoly venovanej príslušnému básnikovi: *Bol raz jeden Kráľ*; *Uväznený vietor* a *Posledný žalm*. V spodnej časti obálky je podtitul celej knihy: *Čierne dni v živote Janka Kráľa, Svetozára Hurbana Vajanského a Pavla Országha Hviezdoslava*.

Osobitnú pozornosť si zasluhuje jazyk a štýl, ktorými Emil Benčík zadel svoje rozprávanie. Výber lexikálnych, morfológických a syntaktických prostriedkov prezrádza autorovo dôverné poznanie a ovládanie bohatstva týchto prostriedkov a majstrovské narábanie s nimi. Autor v práci používa bohatý výber slovnej zásoby slovenského jazyka a pestrý je aj jeho záber syntaktických prostriedkov. Upotrebený výber prostriedkov zodpovedá autorskému zámeru pri stvárnovaní rozmanitých životných situácií, v ktorých sa ocitajú a konajú zobrazovaní hrdinovia. Použitá slovná zásoba je vecne aj štýlovo a štylisticky diferencovaná, zobrazovanú epochu dokumentujú početné dobové výrazy, historizmy a archaizmy, prípadne zastarané pomenovania typu *železá* „kovy“, *temnica* „žalár“, *paklík tabaku* „baliček“, *letné vakácie* „prázdniny“, *švadron husárov* „oddiel“, *buntovať* „búriť“, *porkoláb* „správca“, *pandúri*, *drábi*, *plac* „námestie“, *examinovať niekoho* „skúšať niekoho“, *kvartiel* „ubytovanie“, *župný dom*, *sedria*, *hlavný slúžny*, *principál*, *sivý obnosený havelok*, *parádne hintovy*, *asesor* a iné.

Beletrizovanosť rozprávania sa v Benčíkovom jazyku a štýle prejavuje využívaním prostriedkov a postupov typických pre umelecký štýl; máme na mysli najmä rozmanité obrazné vyjadrenia, umelecké či citové opisy prírody a prostredia, ustálené aj autorské prirovnania, zdrobenené slová, opakovacie figúry a podobne. Ukazujú to príklady:

Od času, keď ich videl prvý raz, podrástli, vyspeli a „odievčeli“. Útle žubrienky s uhrančivými očami a bledými tváričkami. Výzerali ako porcelánové bábiky. (73) – *Keď som vzal pero, nepustil som ho z ruky, pokým som nedal na papier všetko, čo mi vírilo v hlave a prelievalo sa v srdci.* (179) – *Ale ani v Kláštore pod Znievom neprirástol nadlhšie k úradníckej stoličke.* (84) – *Svet je veľká šachovnica a náš život pripomína šachovú hru. My sme len malé figúrky, ktoré na tej šachovnici posúva prst Boží.* (178) – [Ida]

Pochádza zo zámožnej a vplyvnej Dobrowitsovskej rodiny v Prešporku. Svetozár sa neraz chválil, že presadil nemecký ružový krík do slovenskej záhradky, kde nádherne rozkvitol. (148) – Noci vo väzení sú naozaj čierne, černejšie ako smola, čo sa tu lepí nielen na päty, ale aj na dušu. (149) – V hrudi pocíti stiesnenosť, akoby sa dusil. (149) – Ano, písať, písať, písať! To je pre mňa najdôležitejšie. (171)

Autor osviežuje svoj prejav živými hovorovými prvkami často s príznakom expresívnosti, hovorovými frazeologizmami, autorskými výrazmi, ako aj terminologickými pomenovaniami najmä z oblasti medicíny, štylistiky a štátnej administratívy. Vrstva hovorových slov s prípadným príznakom expresivity je zastúpená príkladmi *kaplánovať, zábavné vinšovačky, rybačka, nedvižný, drabinák, pasia, (mať sa zo dňa na deň) planšie a planšie, omáľať niečo v ústach, lumpovačky, prehajdákať majetok, mordovať sa, zhrýzať sa, lahtikár, sukničkář, frajerkár, pochábel, kumpán, fičúrsky, deptať niekoho, častovať niekoho „zahŕňať niekoho“, krenkovať sa „trápiť sa pre niečo“*. Hovorové frazeologické jednotky v Benčíkovej knihe reprezentujú prípady *Janko má túlavé topánky; nevedel, kde mu hlava stojí; myslieť na zadné kolesá; padli si do oka; nechať role ležať úhorom; akoby mu boli narástli krídla; poturčenec horší ako Turek; byť odovzdaný osudu, až to bolí; príslovie Protí veku nieto lieku a viaceré ďalšie*. Príkladmi na autorské výrazy sú slová *schorovaný, skrivdiť niekoho, kilometrovať po väzenskom dvore, smutnozlostne (povedať), neuhnúť (duša v zemi neuhnije), citlivkářstvo, odievčieť*.

V istom zmysle náprotivkom hovorových a expresívnych slov a výrazov sú odborné pomenovania; najmä v súvisi so zdravotným stavom Pavla Országha Hviezdoslava v ostatných hodinách jeho života do popredia vystupujú niektoré medicínske termíny, ako sú *diagnóza, rakovina hltana, chronický zápal pľúc, hospitalizovať pacienta, artérioskleróza, apatia, letargia, stetoskop, injekčná striekačka, laryngológ, diagnostikovať stenózu a dilatázu, divertikulum, umelá trubica*, pričom úzko odborné výrazy *stenóza* a *dilatáza* sa v texte vysvetľujú domácimi slovenskými synonymami. Básnické dielo zobrazovaných básnikov podmieňuje výskyt štylistických a literárnovedných termínov a výrazov typu *epiteton, epos, poézia, verš, lyrika, literárna postava, básnikova múza, hra na motívy Shakespearovej komédie* a podobne. Vrstvu terminologických pomenovaní z okruhu star-

šej aj novšej štátnej administratívy, súdnictva, vojenstva a cirkevnej organizácie možno ilustrovať príkladmi: *župa, župan, oravský župan, slúžny, hlavný slúžny, vysoký úradný post, výpomocný prisažný; prevrat, spoločný štát, poslanec Národného zhromaždenia; pravotár, pravotárstvo, advokát, advokátsky princípál, štátny žalobca, vysúdiť majetok; štábny major, kapitán, feldvébel, druhé a tretie ťaženie, dobrovoľníci, dobrovoľnícke oddiely, maďarskí gardisti; senior, evanjelický superintendent, dištriktuálny konvent, cirkevný zbor.*

V tejto „učeneckej“ línii vyjadrovacích prostriedkov idú aj lexikálne jednotky s príznakom knižnosti, citátové výrazy z latinčiny aj priame latinské alebo všeobecne antické citáty (sprevádzané prekladom do slovenčiny) typu *vajatať, dedinská zápač, dominácia domáceho pána, notorický alkoholik, oznámiť verdikt rodine, utrížiť fiasko, intelektuálna elita, summa summarum vagabundus vagabundi* (142); *Nádaši ako lekár často prichádzal do styku so smrťou a s obľubou citoval latinský výrok medea vitae in morte sumus (v živote sme len krok od smrti)* (193); *Sofokles povedal, že najväčším previnením človeka je, že sa vôbec narodil* (191). Latinské príslovie *Mors tua vita*, t. j. *Tvoja smrť je môj život*, sa rečnícky refrénovo opakuje vo Vajanského obhajobnej reči na súde 17. XII. 1892 v Bratislave (123).

Ako sme už naznačili, autor hlboko načiera aj do bohatej zásoby syntaktických prostriedkov slovenského jazyka. Svoje rozprávanie vcelku nezaťažuje zložitými a málo prehľadnými syntaktickými konštrukciami, jeho rozprávačskému postupu vyhovujú skôr kratšie stavané dvojčlenné aj jednočlenné vety, v ktorých má centrálnu pozíciu sloveso v úlohe prísudku dvojčlennej vety alebo vetného základu jednočlennej vety, prípadne aj sloveso v neurčitom slovesnom tvare v inej vetnočlenskej pozícii. Ukazuje to aj úryvok zo s. 86:

V Zlatých Moravciach ho zastihol rok 1867 – rakúsko-uhorské vyrovanie. Moc v Hornom Uhorsku sa znovu dostáva do maďarských rúk. Maďarská vrchnosť nezabudla ani na pansláva a rebela Janka Kráľa – prepustia ho zo štátnych služieb a odoberú mu aj skromný úradnícky dôchodok. Ostane na mizine. Aby mohol ako-tak uživiť rodinu a deti dať študovať, musí súrne zložiť advokátsku skúšku. Len tak sa môže uchádzať o miesto výpomocného prisažného pravotára.

Pravdaže, aj pri výbere syntaktických prostriedkov si možno všimnúť spomenutý protiklad medzi použitými neutrálnymi či bezpríznačnými prostriedkami spisovného jazyka a prostriedkami s príznakom knižnosti alebo „literárnosti“. Medzi tie druhé možno zaradiť najmä početné polovetné konštrukcie vybudované na neurčitých slovesných tvaroch. Možno povedať, že autor rád skraca vetu pomocou neurčitých slovesných tvarov, najmä pomocou trpného prídavia s funkciou doplnku (subjektového aj objektového), ako aj trpného a činného prídavia s funkciou zhodného postponovaného, ale často aj antepovolaného prívlastku nadradeného mena. Uvedieme niektoré príklady:

Prenasledovaný, upodozrievaný, oklebetený, na pranier stavaný, väznený vydržal pri svojom ľude až do smrti. (122) – *Roztrpčení, pobúrení a nahnevaní ľudia sa pomaly presúvajú do kostola.* (116) – *Všetko, čo som robil, musel som vykonať načas, nič nezanedbať a nenechať nedokončené.* (180) – *Ktovie, čo „všeličo“ mal na rozume aj autor očarený hájničkou Markou-Hankou.* (182) – *A priveďte aj kone, osedlané aj neosedlané, nech páni vidia, že nie sme dajaká zberba.* (52) – *Profesor Pražák si prezerá básnikove knihy, uložené v rade na polici.* (251)

Využívanie trpných prídaví v niektorých zriedkavejších prípadoch vedie k opisnému trpnému rodu, napríklad:

Hovorím vám, ľudia, v slovenskom kraji nebude dobre, kým všetky kaštiele nebudú vypálené a všetci zemaní zarezaní. (50) – *Na priamy príkaz senického hlavného slúžneho Tótha musel byť vykopaný hrob zahrnutý.* (103) – *V tom čase bol za vládneho komisára a neskôr finančného radcu Hontianskej stolice menovaný Čech Josef Němec, manžel spisovateľky Boženy Němcovej.* (82)

Tvar činného prítomného prídavia sa v texte vyskytuje zriedkavejšie. Niektoré príklady:

Podľa zákona aj vy ste slovensky hovoriaci Maďar, lebo každý občan, ktorý žije v našom Magyarorszázhu, je štátny Maďar. (141) – *Svetozár je očarený a uchvátený týmto neočakávaným vtáčim pozdravom, pripomínajúcim mu ďaleký domov.* (148) – *Svetozárovi, hľadiacemu na voskovožltú vychudnutú a prepadnutú tvár, preletí mysl'ou...* (105) – *Svetozár, hľadiac na rodnú faru, prehodí Ide, sediacej vedľa neho.* (108) – *Dokonca Slovenské noviny, vychádzajúce vo Viedni, priniesli o slúžnom Kráľovi veľmi nelichotivý článok.* (79)

Knižný ráz majú aj častejšie využívané polopredikatívne konštrukcie s prechodníkom; napríklad: *Zarábajúc ako advokát, vždy som myslel na zadné kolesá.* (180) – *Keď ho privalí ťažoba a premôže bolesť, stone a vzdychá, želajúc si, aby sa utrpenie čím skôr skončilo.* (232) – *Senior Novák, prechádzajúc sa po miestnosti s rukami za chrbtom, ako je zvyknutý, zastane pri básnikovom pisacom stole.* (179) – „*To ja nemôžem o sebe povedať,*“ *zazubil sa Richard, vykrúcajúc si fičúrske fúziky.* (139)

V službách kondenzácie textu stojí aj apozičná (prístavková) konštrukcia; napríklad:

„*Pán Hurban, keď som sa spýtal feldvébla, kto je ten pán s čiernym bujným plnofúzom, povedal mi: To je Hurban, slovenský kráľ bez kráľovstva.* (139) – *Druhým spoluväzňom, s ktorým sa Vajanský zblížil, je paradoxne Maďar – mladý sveták, pochábel' a zhýralec Richard Wahrmann. Syn bohatého peštianskeho bankára Wahrmanna. Lev salónov a herní v Pešti a vo Viedni. Márotnatník, lump a vychýrený frajerkár.* (138) – *Do väzenia sa dostal za zakázaný súboj so synom grófa Széchényiho, zakladateľa Maďarskej akadémie vied.* (138) – *Svetozár sa poďakoval obom kňazom a otcovým priateľom – Leškovi a Borovi.* (107)

V protiklade so skrátenejšími, polopredikatívnymi konštrukciami stoja početné viacnásobné syntaktické konštrukcie, ktoré, naopak, sú v službách šírky výrazu a často majú rétorický nádych. Niektoré príklady:

Nazdával sa, že svojím postavením, vzdelaním, širokým rozhľadom a spoločenskými záujmami je predurčený na materiálne i duchovne bohatší život. (146) – *So slečnami to nevedel. Dvorit', zaliečať sa, vtipnými či duchaplnými rečami upútať dievčatá – to sa mu jednoducho nedarilo.* (234) – *Bola mu ženou, opatrovateľkou, dôverníčkou, utešovateľkou, sestrou i slúžkou.* (227) – *Pravdu povediac, Hviezdoslav, nevybojný, utiahnutý, do seba zahľadený človek, ani veľmi netúžil po vzrušujúcejšom, dobrodružnejšom živote, bohatšom na zážitky, príhody, drámy a komédie.* (229)

Opakovanie syntakticky rovnocenného výrazu v niektorých prípadoch zvyšuje dramatickosť rozprávania a napätie; napríklad: *Taká je ukonaná, zmorená, ubolená, že prestáva vnímať plynutie času i sled udalostí.* (226) – „*Slepem, hluchnem, nevládzem sa hnúť,*“ *sťažuje sa.* (195) – *Prenasledovaný, upodozrievaný, oklebetený, na pranier stavaný, väznený vydržal pri svojom ľude až do smrti.* (122)

Náš prehľad upotrebených lexikálnych a syntaktických prostriedkov je a môže byť iba výberový, ale aj tak zreteľne potvrdzuje naznačené kladné vlastnosti posudzovaného textu Emila Benčíka o troch slovenských kráľoch ducha. Na druhej strane nemožno zakrývať, že v texte sa vyskytujú aj jazykové a pravopisné javy a korektorské chyby, ktoré kazia dobrú úroveň práce a ktoré by sa pri pozornejšej záverečnej redakcii textu boli dali odstrániť. Medzi tieto nedostatky rátame povedzme viaceré tvaroslovné javy (napríklad: *výdutina* v *hltani* na s. 190 namiesto náležitého *v hltane*; *Vajanského báseň o jedle* na s. 145 namiesto *o jedli* [reč je o strome]; *Štúrove heslo* na s. 31 namiesto *Štúrovo*; *vložil doňho* [do diela] na s. 184 namiesto *doň*; *mňa by si tu nechal samú?* na s. 145 namiesto *samu*; *od víchru* na s. 22 namiesto *víchra* a iné), ďalej neadaptované bohemizmy typu *prkná* (170) namiesto slovenského *dosky*; *odstavec* (120) namiesto *odsek*; *snažne prosit'* (111) namiesto *nástojčivo*, *úpenlivo*; *zdieľať rovnaký osud* (159) namiesto *znášať, mať*; *pán s čiernym bujným plnofúzom* (139) namiesto *s bradou*, *zbrusu nový* (148) namiesto *úplne* atď., ako aj nevhodné umiestnenie kvantít v zámenných tvaroch *proti nim* (43) v datíve plurálu namiesto *nim*, *za svojim*, *naším* v inštrumentáli singuláru (101, 146, 115 a i.) namiesto *za svojim*, *naším*. V texte sú aj početné pravopisné chyby, napríklad: *žili v zápästí mu praskali* (58) namiesto *žily*; *jej cyrkulácie* (192) namiesto *cirkulácie*; v *Turčianskom svätom Martine* (107) namiesto *Svätom*; na viacerých miestach najmä za vsunutou vedľajšou vetou chýbajú čiarky, inde sú čiarky nepotrebné a zbytočne graficky sekajú text; nevhodne – s písmenom *j* – sa prepisujú ruské mená *Novoje Vremja*, *Russkij Vjestnik*, *druzja* namiesto *Vremia*, *Viestnik*, *druzia* s písmenom *i* a podobne. Upozorňujeme aj na vecnú chybu vyskytujúcu sa na dvoch miestach (na s. 101 a 125) a týkajúcu sa nástupu Svetozára Hurbana Vajanského na výkon trestu v Segedíne: namiesto roku 1883 má správne byť 1893; článok *Hyenizmus v Uhrách*, za ktorý Vajanského odsúdili na rok väzenia, vyšiel totiž v Národných novinách 13. IX. 1892.

Naznačené nedostatky sú formálneho rázu, treba však vyzdvihnúť celkové vysoké vecné prednosti a dejinné aj kultúrne a mravné poslanstvo Benčíkovej knihy *Králi ducha*. Je radostné konštatovať, že napriek celkovému celospoločenskému odklonu od overených duchovných hodnôt v súčasnej slovenskej spoločnosti jestvujú autori, ktorí si uvedomujú potrebu písať knihy práve o znamenitých slovenských básnikoch, ktorí svojim du-

chovným obzorom prevýšili svoju dobu, a že na Slovensku sa takéto knihy aj vydávajú. Môžeme si len želať, aby sa tieto knihy aj čítali, a osobitne, aby ich čítala a nadchýnala sa nimi slovenská mládež.

O skloňovaní podstatných mien zakončených na -la

SIBYLA MISLOVIČOVÁ

Nie je ničím nezvyčajným, že v bežnej komunikácii, ale aj v oficiálnom prejave profesionálnych používateľov jazyka, a to aj v písomnej podobe, registrujeme chybné skloňovanie niektorých podstatných mien ženského rodu zakončených na *-la*. Týka sa to najmä podstatných mien cudzieho pôvodu *granula*, *kapsula*, *metropola*, *medaila*, *barla*, *cvikla*, *formula*, *rola* (a menej často aj iných), napr. *granule* (správ. *granuly*) pre *psy*, *vitamínové kapsule* (správ. *kapsuly*), v *európskych metropoliach* (správ. *metropolách*), *sníval o zlatej medaile* (správ. *medaile*), *dve barle* (správ. *barly*), *šalát z cvikle* (správ. *cvikly*), *preteky formule jeden* (správ. *formuly*), *rekord vo formuli jeden* (správ. *formule*), *vystupujú v roli lektorov* (správ. *role*) atď. Uvedené podstatné mená sa pravidelne skloňujú podľa vzoru *žena* a mohlo by sa zdať, že niet dôvodu, prečo by mali mať používatelia jazyka s ich skloňovaním nejaké starosti, veď skloňovacie vzory poznajú ešte zo základnej školy. Ale v jazykovej praxi ich majú. Problémové sú väčšinou singulárové tvary genitívu, datívu a lokálu a plurálové tvary nominatívu, datívu, akuzatívu a lokálu.

V príspevku sa pokúsime uviesť dôvody, prečo takúto „jednoduchú“ záležitosť nezvládajú nielen bežní, ale dokonca ani profesionálni používatelia jazyka a prečo chybné tvary tak často uniknú pozornosti aj skúsených redaktorov či korektorov v elektronických, ba aj tlačených médiách.

Text vznikol pri riešení grantového projektu Konfrontačný výskum slovnej zásoby slovenčiny a češtiny a jazyková kultúra (VEGA č. 2/0076/11).

Prvým dôvodom je asi podobnosť s podstatnými menami zakončenými na *-ľa*, a to buď domáceho pôvodu, napr. *bobuľa*, *homola*, *bleduľa*, alebo cudzieho pôvodu, pri ktorých sa v procese zdomáčňovania zmenilo pôvodné koncové *-la* na *-ľa*. Možno to pozorovať napr. pri podstatných menách cudzieho pôvodu so slovotvornou príponou *-uľa*, ale aj pri iných, napr. *ceduľa* (z lat. *cedula*)¹, *cibuľa* (z lat. *caepula*), *košeľa* (z lat. *casula*), *rehoľa* (z lat. *regula*), *škatuľa* (z lat. *scatula*), *levanduľa* (z lat. *lavendula*).

„Klasickým“ príkladom na neistotu používateľov pri skloňovaní je dvojica podstatných mien *rola* – *rol'a*. Táto neistota sa prejavuje najmä pri skloňovaní podstatného mena *rola* vo význame „úloha“, a to tak, že v singulárových aj plurálových tvaroch datívu a lokálu, ako aj v plurálových tvaroch nominatívu a akuzatívu sa používajú tvary mätko zakončeného slova *rol'a*, ktoré má význam „pole“ a ktoré sa skloňuje podľa vzoru *ulica*. Uvádzame niekoľko príkladov na chybné tvary v lokáli jednotného čísla, napr. *V roli* (správ. *v role*) *židovského úžerníka Shylocka exceluje Bolek Polívka*. – *Na televíznej obrazovke však v roli* (správ. *v role*) *súdneho znalca Petra Púpalu debutuje*; v tvare lokálu množného čísla, napr. *Ludia s poruchou osobnosti nie sú deštruktívni a neúspešní len v roliach* (správ. *rolách*) *rodičov*; datívu jednotného a častejšie množného čísla, napr. *Môj vzťah k médiám je odjakživa determinovaný rešpektom, ktorý prechovávam k ich nezameniteľnej roli* (správ. *role*) *pre fungovanie demokratickej spoločnosti*. – *Berieme do úvahy, že výber hráčov musíme prispôsobiť práve tým roliam* (správ. *rolám*); nominatívu plurálu (ako aj akuzatívu plurálu), napr. *Sú dve role* (správ. *roly*), *ktoré ma obišli a ktoré sa mi nepodarilo hrať, jedna z nich je Cyrano z Bergeracu, po ktorej som túžil celé roky*. – *Herci hrajú role* (správ. *roly*) *vplyvných a mocných šľachticov na kráľovskom dvore*. (Tieto aj ďalšie príklady sme čerpali z textov Slovenského národného korpusu.)

Druhý dôvod neistoty súvisí s tým, že niektorí používatelia si pri skloňovaní neuvedomujú, či je základný tvar podstatného mena, teda tvar nominatívu jednotného čísla, zakončený tvrdo alebo mätko, alebo nad tým pri komunikácii neuvažujú. Pri niektorých podstatných menách ženského rodu zakončených na *-la* si nie sú istí, ktorá podoba – podoba so zakončením *-ľa* či podoba so zakončením *-la* – je spisovná, preto skloňujú, ako sa im podarí,

---

¹ Poznámka. – Podľa Etymologického slovníka jazyka českého (Machek, 1968).

alebo sa pokúsia overiť si správny tvar vo výkladovom slovníku. To sa prejavuje pri slovách *cvikla*, *levandul'a*, *rehoľa*, *fistula*, *homol'a*, *cedul'a* a iných. Pri niektorých v procese zdomáčňovania „zvíťazila“ domáca prípona, pri iných sa istá miera cudzosti prejavuje tvrdým zakončením. Slová ako *cibuľa*, *košeľa* sú pevne ustálené v slovnej zásobe a na ich mäkkosť používateľ „zabúda“ len pod vplyvom svojej regionálnej príslušnosti, na základe ktorej najmä obyvatelia západnej časti Slovenska „zabúdajú“ vyslovovať a niekedy aj napísať mäkké *l'*.

Ako problémové sa ukazuje podstatné meno *cvikla*, ktoré je síce pôvodne prevzaté z gréčtiny (*sveklon*), ale slovenskí používatelia si už neuvedomujú jeho cudzosť a používajú ho nielen v nepriamych pádoch, ale aj v základnom tvare ako mätko zakončené (**cvikl'a*), napr. *Potom plukovník, červený ako cvikl'a* (správ. *cvikla*), *zreval na esesmanov*. (Dokonca aj v Retrográdnom slovníku slovenčiny /1976/ sa uvádza podoba s mäkkým *l'*.) Pravidelne sa chyby vyskytujú vo všetkých pádoch jednotného čísla (okrem inštrumentálu), a to v genitíve *Do nosa si treba dávať kvapky z medu a cvikle* (správ. *cvikly*) v *pomere 1 časť medu a 2 časti cviklovej šťavy* [v prídavnom mene *cviklový* však už autor tohto textu o tvrdom *l* nepochyboval. – pozn. autorky], v datíve *A on sa spýta, že kde má ten rum, čo sa má k sušenej cvikli* (správ. *cvikle*) *podávať?*, v akuzatíve *Môžete si na tanier bez ladu a skladu naklásť šunku, rybičky, krémeš, cviklu* (správ. *cviklu*), *mrkvový šalát, tresku, ananás, párky, šľahačku, a to všetko znovu a znovu!*, v lokáli *Vitamín C v čerstvom ovoci, zinok v špargli, vo všetkých druhoch kapusty, v cvikli* (správ. v *cvikle*), *kukurici, strukovinách, zemiakoch, sójových produktoch a v špenáte, ako aj rutín v pohánke spevňujú a posilňujú steny ciev a udržujú ich hladké a bez škodlivých nánosov*. Z plurálových tvarov sa najčastejšie objavuje nesprávny tvar nominatívu, napr. *Bola červená ako dve cvikle* (správ. *cvikly*). – *Rozpočet na 4 porcie: 2 cvikle* (správ. *cvikly*), *1 citrón, 50 g lúpaných lieskocov, 3 polievkové lyžice oleja, 2 byle estragónovej vňate, soľ, mleté čierne korenie*.

Vplyv produktívnych domácich slovotvorných vzorov je zrejme príčina častého výskytu „mäkkého skloňovania“ aj pri ďalších frekventovaných podstatných menách ženského rodu zakončených tvrdou.

Azda najrozšírenejšie je nesprávne skloňovanie podstatného mena *granula*, pri ktorom sa možno niektoré tvary, najmä tvary nominatívu a aku-

zativu množného čísla, používajú zrejme aj pod vplyvom češtiny. Spojenie *psie granule* je natoľko rozšírené, že používateľ často ani nechce veriť, že sa podstatné meno *granula* skloňuje podľa vzoru *žena*, a až keď si uvedomí, že základný tvar nie je **granuľa*, uzná svoju chybu. Na ilustráciu uvádzame príklady: *Ideálnym krmivom s vyváženou dávkou živín sú špeciálne granule (správ. granuly) a konzervy. – Každý deň si nájdem peniaze aj na jeho granule (správ. granuly).*

Z ostatných pádov je problémový tvar lokálu jednotného čísla, napr. *Purina Dog Chow Complet ponúka v každej granuli (správ. granule) úplnú a vyváženú výživu pre dospelého psa. Z plurálových tvarov sú to okrem nominatívu a akuzatívu najmä tvary datívu a lokálu, napr. Najprv sme vyskúšali krmivo, ktorého cena bola veľmi výhodná, ale Rianke veľmi nechutilo a ani pridávanie konzerv ku granuliam (správ. granulám) nemalo žiadny veľký úspech. – Ílovitá vypálená zemina v granuliach (správ. granulách) je ideálna, lebo je vysokou teplotou zbavená mikroorganizmov.*

Podobná situácia je aj pri slove *kapsula*, pri ktorom možno predpokladať v niektorých tvaroch vplyv češtiny, ale istú rolu tu zohráva aj výskyt slovenskej podoby *kapsľa*. Zo singulárových tvarov sa najčastejšie používateľa jazyka mýlia v tvare lokálu, napr. *Všetka elektronika, počítač a radiace systémy sa nachádzali v šesťbokej kapsuli (správ. kapsule), v ktorej bolo aj 11 vedeckých prístrojov. Z plurálových tvarov sú frekventované najmä nesprávne tvary nominatívu *Drobné kapsule (správ. kapsuly) zabudované do vlákna sa postupne pri nosení otvárajú, takže efekt je dlhodobý a neškodí mu ani pranie; datívu *Omnoho viac sa kapsuliam (správ. kapsulám) z Japonska podobajú izby/kabínky v prvom nízkonákladovom hoteli ďalšej britskej firmy Yotel, ktorá ho otvorila v júli tohto roka na britskom letisku Gatwick; a lokálu *Náš pripravok v kapsuliach (správ. kapsulách) je jediným výrobkom na trhu s čistým obsahom štyroch lyofilizovaných liečivých húb vrátane hubovej vlákniny.****

Mohlo by sa teda zdať, že aj pri slovách *granula* a *kapsula* ešte trvá proces adaptácie a skloňovaním týchto tvrdo zakončených podstatných mien ženského rodu podľa mäkkého vzoru *ulica* používateľa „nabádajú“ kodifikátorov, aby zväžili, či by aj nominatív nemal mať podobu **granuľa*, **kapsuľa*. Navyše tu zohráva dôležitú rolu existencia veľkej skupiny domácich slov s príponou *-uľa*. Toto riešenie by však nezaručilo, že by po potenciálnej

zmene používateľa jazyka nerobili chyby! Navyše proces zdomáčňovania pri týchto podstatných menách možno pokladať za dávno zavŕšený.

Ďalším zaujímavým momentom pri sledovaní tejto problematiky je fakt, že výskyt jednotlivých chybných tvarov je rozličný pri konkrétnych podstatných menách, čo, samozrejme, ovplyvňuje aj frekvencia jednotlivých tvarov v reálnej komunikácii. V tejto súvislosti sa pozrieme na jazykovú prax pri používaní podstatných mien *metropola*, *formula*, *medaila* a *barla*.

Pri sledovaných podstatných menách možno váhanie pozorovať v singulari v tvare genitívu, a to najmä pri podstatných menách *metropola* a *formula*, napr. *Turisti, ktorí zavítajú do metropole Šariša* (správ. *metropoly*), *vidia mestskú priekopu, ktorá sa zachovala s časťou hradobného múru na východnej strane mesta. – Ak sa zaujimate o svet formule 1* (správ. *formuly*), *tu nájdete všetko podstatné a navyše v prehľadnej podobe*; v tvare lokálu pri podstatných menách *formula* a *medaila*, napr. *Pravidelne súťaží v cestných automobiloch a vyskúšal si aj jazdu vo formuli* (správ. *formule*). – *Popradská majsterka Európy Jana Purdjaková o medaili* (správ. *medaile*) *príliš hovoriť nechcela, spolu s trojnásobnou juniorskou svetovou šampiónkou Hankou Štěpánkovou by však mali byť hlavnými tromfami Slovenska*.

Z plurálových tvarov možno ako problémové pri všetkých sledovaných podstatných menách ženského rodu pomenovať tvary nominatívu a akuzatívu, napr. *Podľa názorov niektorých vedcov to boli dve metropole* (správ. *metropoly*) *buď jedného, alebo dvoch politických útvarov. – Aj v šesťdesiatych rokoch boli stále nebezpečné témy, démonické formule* (správ. *formuly*), *s ktorými sa nesmeli polemizovať. – Spolu s Martinou Kohlovou sme získali dve medaile* (správ. *medaily*) *na majstrovstvách Európy, jednu na svetovom šampionáte. – Barle* (správ. *barly*) *slúžia na uľahčenie pohybu pacienta po operáciách, úrazoch a zníženej pohyblivosti*. Chybné plurálové tvary datívu sú frekventované predovšetkým pri podstatnom mene *metropola*, napr. *Vďaka novým biskupstvám a novým metropoliám* (správ. *metropolám*) *bude iste lepšie postarané o duchovný život veriacich*; nesprávne tvary akuzatívu sú časté pri podstatnom mene *barla*, napr. *Keď mi koncom apríla dali barle* (správ. *barly*), *hneď som na nich začal chodiť*; a mäkké skloňovanie v plurálovom tvare lokálu sme zaregistrovali skoro pri všetkých sledovaných podstatných menách, napr. *Zvláštne privilégium dostali tí nemeckí diplomati, ktorí pracujú vo svetových metropoliach* (správ. *metropolách*) *postihnutých*

silno znečisteným ovzduším: raz mesačne majú nárok na takzvané smogové voľno. – Napokon mu stačilo len 23 podujatí v nižších formuliach (správ. formulách), aby sa dostal do kolotoča F I. – Kondíciu si udržiaval dlhými prechádzkami o barliach (správ. barlách) a ku koncu rekonvalescencie za behol s barlami až 15 kilometrov.²

Ako vidieť z príkladov, ktoré sme čerpali z textov Slovenského národného korpusu, ďalším, a možno najpravdepodobnejším dôvodom váhania používateľov pri voľbe správneho tvaru je jednoducho to, že majú problém zaradiť konkrétne podstatné meno k správne mu vzoru.

Cieľom nášho príspevku nebolo na základe konštatovania neistoty používateľov v jazykovej praxi navrhnúť kodifikáciu variantných tvarov, ale pokúsili sme sa ukázať, prečo je takáto „jednoduchá gramatika“ pre niektorých, a to aj profesionálnych používateľov jazyka ťažká. Naším zámerom bolo najmä zdôrazniť potrebu uvádzať v lexikografických prácach celé paradigmy, resp. problémové tvary podstatných mien ženského rodu zakončených na *-la*, aby váhajúci používateľ jazyka, ktorý sa chce vyjadrovať spisovne, mal možnosť overiť si správnosť jednotlivých tvarov. Túto požiadavku spĺňa koncepcia Slovníka súčasného slovenského jazyka, čoho dôkazom sú jeho prvé dva publikované zväzky (A – G, 2006; H – L, 2011), v ktorých sa dôsledne uvádzajú problémové tvary. Používateľ teda má kde hľadať odpovede na svoje otázky.

LITERATÚRA

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Academia 1968. 866 s.

MISTRÍK, Jozef: Retrográdný slovník slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského 1976. 735 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1088 s.

---

² Variantnosť tvarov genitívu plurálu sme zámerné nesledovali, keďže ide o inú problematiku.

Protestanti a protestujúci

LUBOR KRÁLIK

Internetový portál HNonline.sk priniesol 30. októbra 2011 fotogalériu s názvom *Svet reaguje na krízu: Zjedzte bohatých* obsahujúcu 17 fotografií; zaujali nás v nej nasledujúce texty k 6 fotografiám: *Londýn, Veľká Británia. Deti vo veku jedenásť a dvanásť rokov pózujú fotografom pri kempе protestantov. – Berlín, Nemecko. Berlínski protestanti s transparentom „Occupy“.* – *Bazilej, Švajčiarsko. Protestanti nesúci transparent s nápisom „Miesto maximalizácie zisku bránite prácu“.* – *Frankfurt, Nemecko. Maskovaní protestanti pred bankou vo Frankfurte. – Berlín, Nemecko. Protestant s nápisom „Nás je 99 %“.* – *New York, USA. Protestanti prezlečení za Robina Hooda.*

Krátky slovník slovenského jazyka (ďalej KSSJ; s. 597) sémantizuje substantívum *protestant* ako „príslušník niekt[orého] z reformovaných cirk[evných] spoločností“, v citovaných kontextoch je však príslušný výraz evidentne použitý v inom význame, parafrázovateľnom ako „účastník protestného podujatia a pod.“. Analogické doklady sme dodatočne našli aj na iných slovenských internetových portáloch: *Protestanti z hnutia Naši sa snažia dostať [v Moskve] do priestorov estónskej ambasády.* [aktualne.centrum.sk 3. mája 2007] – *Grécki protestanti strieľali na políciu.* [tvnoviny.sk 5. januára 2009] – *Koniec násilia v Thajsku? Protestanti súhlasili s termínom volieb.* [cas.sk 10. mája 2010] – *V Bahrajne strieľala polícia do protestantov.* [webnoviny.sk 18. februára 2011] – *Do ulíc [v Sofii] vyšli stovky protestantov, aj polícia.* [topky.sk 29. septembra 2011] – *Podarilo sa im [bezpečnostným zložkám v Káhire] zahnať rozbúrený dav na ústup, ale protestanti sa v bočných uličkách preskupili a vyrazili do protiútoky...* [Pluska.sk 21. novembra 2011]

Zdá sa však, že takéto použitie substantíva *protestant* nemusí verejnosť vnímať ako bezproblémové; uveďme aspoň dve reakcie z internetových diskusií.

„Odkiaľ vie redaktor, že to boli protestanti? A čo, ak to boli katolíci alebo nebudaj židia?“ zamýšľa sa pisateľ s prezývkou Sinuhet nad zmienkou redaktora denníka *Sme* o súkromnom podnikateľovi, ktorý počas antiglobalistických protestov v Londýne sledoval v televízii, *ako maskovaní protestanti rozbijajú okná na budove Royal Bank of Scotland* (sme.sk 2. apríla

2009). V materiáli toho istého média o nepokojoch v čínskom meste Urumči nachádzame túto vetu: *Násilie podľa protestantov demonštrantov prepuklo, keď začala polícia demonštráciu násilne rozháňať* (sme.sk 6. júla 2009). Slovo *protestantov* je v internetovom vydaní článku prečiarknuté, z čoho vyplýva, že počas aktualizácie textu bolo nahradené slovom *demonštrantov*. Je možné, že k takejto oprave viedol redakciu aj názor pisateľa s prezývkou Kosice30, ktorý v diskusii k článku vyslovil predpoklad, že tu ide o nevhodný vplyv cudzích jazykov (porov. ďalej), pričom konštatoval: „Pretože preložiť protestujúcich ako ‚protestanti‘ je nielenže hrubá primitívna chyba, ale je tu zmenená myšlienka! Ja byť protestant, tak vás asi dám na súd.“ (Pre úplnosť dodajme, že napriek vykonanej oprave zostala v zmienenom článku neopravená veta: *Nie je jasné, koľko ľudí zabili práve protestanti a koľko policajti.*)

V nadväznosti na naznačené aspekty používania výrazu *protestant* považujeme za vhodné pripomenúť pôvod tohto slova a niektoré špecifické okolnosti jeho významového vývinu.

Etymologickým východiskom substantíva *protestant* je latinské slovo *protestans* (gen. sg. *protestantis*, nom. pl. *protestantes*) – ide o prídavné príslovie činné od slovesa *protestari* „(verejne) dosvedčovať; (verejne) tvrdiť, vyhlásovať“ (z toho ďalej „prejavovať nesúhlasný postoj k niečomu“ > „protestovať proti niečomu“), odvodeného pomocou predpony *pro-* „pred, vpredu (pred niečím)“ od slovesa *testari* „svedčiť“, čo je odvodenina od lat. *testis* „svedok“.

Slovo *protestant* vo význame „kto protestuje proti niekomu al[ebo] niečomu, kto podáva protest, protestujúci“ uvádza Slovník slovenského jazyka (ďalej SSJ; III, s. 635) v hesle *protestant*³, pričom tento výraz hodnotí ako zriedkavý a ilustruje ho jediným dokladom pochádzajúcim z tvorby Samuela Bodického (1850 – 1919): *Hlavný protestant Kožák umrel*. KSSJ takýto význam pri slove *protestant* neuvádza, nachádzame ho však vo Veľkom slovníku cudzích slov (Šaling – Ivanová-Šalingová – Maniková, 2008, s. 904: *protestant...* „1. kto proti dačomu protestuje...“). – SSJ (opak. cit.) má aj homonymné substantívum *protestant*² ako právnický termín s významom „vlastník zmenky, ktorý dáva zmenku protestovať“; tento výraz súvisí s právnickými termínmi *protestovať*² „vykonať, vykonávať zmenkový protest“, *protest*² „listinný dôkaz majiteľa zmenky o vykonaní predpísaných úkonov, vystavený notárom al[ebo] súdnym úradníkom“ (tamže), ktoré zo

sémantického hľadiska nadväzujú na lat. *protestari* vo význame typu „(verejne) dosvedčovať“ (porov. predtým).

Posledné z trojice príslušných homónym, *protestant*¹, sa v SSJ (opak. cit.) sémantizuje ako „príslušník niektorej z protestantských cirkví al[ebo] siekt, ktoré sa v duchu reformácie odklonili od katolíckej cirkvi (u nás najmä ev[anjelickej] a[ugsburského] v[yznania]), evanjelik“; iba takýto význam pripisuje substantívu *protestant* KSSJ (porov. predtým). Ako sa však vyvinula uvedená sémantika?

Východisko pre vznik príslušného konfesijného významu treba hľadať v latinskej plurálovej forme *protestantes*: takto – ako „(verejne) vyhlasujúci“ či „protestujúci“ – boli označení stúpenci nemeckého cirkevného reformátora Martina Luthera, ktorí v r. 1529 na sneme v nemeckom meste Speyer vyjadrili nesúhlas s obnovou tzv. Wormského ediktu z r. 1521, zakazujúceho cirkevné reformy (porov. aj Bartal, 1901, s. 537). Slovenčina mohla prevziať slovo *protestant* v konfesijnom význame buď priamo z dobovej latinčiny, alebo – čo je azda pravdepodobnejšie – prostredníctvom nem. *Protestant*; porov. aj zmienku o Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania v SSJ. Najstaršie doklady na príslušný výraz v staršej slovenčine pochádzajú z 18. stor. (porov. Historický slovník slovenského jazyka IV, s. 543).

Zo spracovania výrazov *protestant*^{1, 2, 3} v SSJ (ako naznačuje doterajší výklad, ide o homonymiu, ktorá vznikla rozpadom pôvodnej polysémickej štruktúry) a výrazu *protestant* v KSSJ vyplýva, že primárnym významom slova *protestant* je v súčasnej slovenčine práve konfesijný význam, z diachrónneho hľadiska sekundárny a vzniknutý v dôsledku špecifických historických okolností. Použitie výrazu *protestant* v staršom význame „kto protestuje“ (modifikovanom v smere „kto niekde proti niečomu protestuje, účastník protestu, protestného podujatia a pod.“) môže dnes spôsobovať nežiaducu dvojsmyselnosť – napr. titulok *Aj slovenská polícia môže použiť vodné delá na protestantov* (aktuality.sk 15. augusta 2011) sa dá pochopiť aj tak, že naše bezpečnostné zložky sa pripravujú na nábožensky motivované nepokoje.

Z uvedeného vychodí, že používanie slova *protestant* vo význame „kto protestuje“ nepovažujeme v súčasnosti za vhodné. Nie sú nám celkom jasné príčiny súčasnej „revitalizácie“ takejto sémantiky uvedeného výrazu (slovo „revitalizácia“ píšeme v úvodzovkách, keďže si dovoľujeme pochybovať,

či pracovníci médií, ktorí vo svojich textoch používajú výraz *protestant* vo význame „kto protestuje“, skutočne ovládajú spisovnú slovenčinu – svoj pracovný nástroj – na takej úrovni, aby poznali načrtnutú sémantickú problematiku príslušného slova a mohli vedome oživovať či revitalizovať jeho starší význam); dá sa tu zrejme uvažovať o niekoľkých faktoroch.

Výraz sa často objavuje v správach zo zahraničia, ktoré sa prekladajú z cudzích jazykov – preto nie je vylúčené, že tu ide o mechanické prevzatie angl. *protestant*, odvodeného od slovesa *to protest* „protestovať“ pod vplyvom francúzštiny (porov. The Oxford English Dictionary XII, s. 686); domácou anglickou odvodeninou s príslušným významom je slovo *protester*; utvorené analogicky ako angl. *worker* „kto pracuje, pracujúci“, *helper* „kto pomáha, pomocník“ a pod. Pripomeňme, že na vyjadrenie konfesijného významu angličtina používa substantívum *Protestant* (s veľkým začiatočným *P*); z toho vyplýva, že v anglických písaných textoch spravodajského charakteru sú obidva výrazy formálne odlišené a nevzniká tu – na rozdiel od slovenčiny – významová konfúzia.

Takisto je možné, že v prípade slova *protestant* s významom „kto protestuje, účastník protestného podujatia a pod.“ ide o autonómnu odvodeninu od slovesa *protestovať*, ktorá novšie vznikla v slovenských mediálnych kruhoch na základe dvojice súvzťažných výrazov *demonštrovať* – *demonštrant* „účastník demonštrácie, sprievodu demonštrantov“ (Slovník súčasného slovenského jazyka, A – G, s. 595), patriacich do blízkeho sémantického okruhu.

Určitú úlohu pri používaní slova *protestant* v staronovom význame typu „kto protestuje“ môže zrejme zohrávať aj potreba jednoslovného ekvivalentu, ktorý by nahradil zložitejšie opisné vyjadrenia typu *účastník protestného podujatia* a pod. Potom si však treba položiť otázku, či by tu nebolo vhodnejšie používať skôr substantivizované prídavné *protestujúci*, ktoré sa v SSJ uvádza ako ekvivalent heslového výrazu *protestant*³ a ktoré je na rozdiel od slova *protestant* významovo jednoznačné – ako vhodnú analógiu tu možno uviesť substantivizované prídavné *štrajkujúci* „kto štrajkuje“ (porov. KSSJ, s. 751), popri ktorom už nie sú potrebné substantívne odvodeniny typu **štrajkovateľ* či **štrajkér* (podľa angl. *striker*) a pod. Napokon na internetových stránkach možno nájsť množstvo dokladov na substantivizované prídavné *protestujúci*, napr. *Protestujúci sa snažili preniknúť za brány... – Ťažkoodenci museli zabrániť hŕstke protestujúcich dostať sa cez kovové*

zábrany k parlamentu. – Hŕstke protestujúcim blokovali cestu ŕaŕkoodenci.

Doklady zo slovenských médií, ktoré sme citovali v príspevku, odporúčali by sme preto preformulovať v zmysle *deti pózujú pri tábore protestujúcich, protestujúci z hnutia Naši, polícia môže pouŕiť voči protestujúcim vodné delá a pod.*

LITERATÚRA

BARTAL, Antonius: Glossarium medié et infimé Latinitatis Regni Hungarié. Lipsié: in éditibus B. G. Teubneri 1901 (reprint Budapest: Az Állami Könyvterjesztó Vállalat 1983). XXVIII + 724 s.

Historický slovník slovenského jazyka. IV (poihrať sa – pytlovať). Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1995. 584 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. 4., opravené a doplnené vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Povaŕaj. Bratislava: Veda 2003. 986 s.

Slovník slovenského jazyka. III (P – R). Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963. 912 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.

ŠALING, Samo – IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana: Veľký slovník cudzích slov. 5. vyd. Bratislava – Prešov: Vydavateľstvo SAMO 2008. 1184 s.

The Oxford English Dictionary. 2nd ed. XII (Poise – Quelt). Oxford: Clarendon Press 1989. VIII + 1016 s.

Zdvorilá komunikácia vo vzťahu lekár – pacient ako prejav kultúrnosti

JANA HAŠANOVÁ

V priebehu vývoja spoločnosti sa sformovali sociálne normy, podľa ktorých sa človek v styku s inými ľuďmi správa, aj normy, na základe ktorých prebieha výber výrazových prostriedkov pri vzájomnej komunikácii.

Na dverách lekárskeho ambulancií často vídame nápisy typu: *Do ambulancie vstupujte po jednom! Majte pri sebe kartičku poisťovne! Poradie pacientov určuje lekár! Neklopať!* Prípadne aj graficky nejakým spôsobom zdôraznené: ***Bez poradového čísla pacientov nevybavujeme!!!*** Už samot-

ný rozkazovací spôsob ako gramatická kategória slovesa vyjadruje význam prevahy, teda aj presadzovania vlastnej vôle na úkor iného.

„Zaklopala som. Aby o nás vedeli. Vyšla sestrička a zniesla na mňa hrbu nadávok, či neviem čítať, či horí a tak. Až potom som si všimla nápis: „**Nevyrušujte klopaním!**“. *Nevyrušujte, neobťažujte, a vôbec – nelezte sem!*“ (z reakcie matky na internetovom blogu po návšteve detskej chirurgickej ambulancie, 2009).

Použiť rozkaz, príp. naliehavú výzvu naznačenú výkričníkom je v mnohých životných situáciách potrebné. Je to napr. pri nebezpečenstve úrazu, požiaru (zákaz fajčenia a manipulácie s otvoreným ohňom a pod.). Je to opodstatnené pri tzv. direktívnych aktoch, kde „vzťah medzi komunikantmi je hierarchizovaný: produktor (autor; pozn. J. H.) je vo vzťahu k recipientovi v danej komunikačnej situácii autoritou a recipient ho ako autoritu rešpektuje“ (Ivanová, s. 253).

Nápisy na dverách lekárskeho ambulancií predstavujú určitý komunikačný akt. Každý komunikačný akt je charakterizovaný tromi zložkami: komunikačným obsahom (lokučná zložka), komunikačným zámerom (ilokučná zložka) a komunikačným efektom (perlokučná zložka) (porov. Slančová, 1994, s. 63). Uvedené nápisy na dverách ambulancií spĺňajú očakávania svojím obsahom a zámerom. Z hľadiska emócie, ktorú vyvolávajú u adresáta informácie, je však ich efekt skôr opačný. Je to preto, že nie sú formulované podľa jedného zo základných pravidiel vo vzťahu medzi autorom a prijímateľom, ktorým je rešpektovanie zdvorilostného princípu a konkrétne zásady taktu a veľkorysosti (podľa H. P. Gricea, 1975, In: Slančová, 1994). „Platné sociálne normy, a teda zdvorilostný princíp medziľudskej komunikácie vyžaduje od produktora väčšiu námahu: *Prosím vás, zatvorte to okno. Mohli by ste, prosím, zatvoriť to okno?* Zdvorilostný princíp je teda založený na asymetrickom pôsobení námahy produktora a prospechu percipienta.“ (Slančová, 1994, s. 76). Autor musí vynaložiť isté úsilie, aby vo svojom prejave zachoval nevyhnutnú zásadu taktu a zásadu veľkorysosti k prijímateľovi podľa toho, aký veľký rozdiel je v sociálnom postavení medzi nimi. Pravda, ak autor chce tieto zásady uplatňovať. „Prejav záporného postoja je výrazovo náročný, ak sa pri ňom má zachovať spoločenský takt“ (Mistriek, 1977, s. 122 – 123).

V prípade vzťahu lekár – pacient v našich spoločenských pomeroch pretrváva podriadenosť pacienta voči lekárovi, ktorý má prakticky v rukách zdravie človeka. Povolanie lekára má v našom prostredí už tradične vysoký sociálny status. Na postavení pacienta v tomto vzťahu sa veľa nezmenilo ani v nedávnom období, keď bol pacient len jedným z účastníkov dvojstranného vzťahu, bez povinnosti priamej finančnej úhrady za lekárske služby.

Pri komunikácii vo vzťahu pacientov a niektorých lekárov vzniká osobitná kombinácia autoritatívnych jazykových prejavov, zvyčajných medzi jednotlivými osobami v bežnom styku, a inštitucionálnych direktív opierajúcich sa o zákony, predpisy a pod., ktoré bývajú zo strany niektorých jednotlivcov porušované, napr. *Zákaz fajčiť! Zákaz kladenia ohňa!* (porov. Ivanová, s. 253). Nijaký zákon, pravdaže, nepredpisuje lekárovi, aký má byť systém vstupovania jednotlivých pacientov do ich ambulancie, či môžu, alebo nemôžu pacienti klopať na dvere, rozprávať sa nahlas v čakárni a pod. Napriek tomu výber výrazových prostriedkov v nápisochoch na dverách niektorých ambulancií dokazuje, že lekár sa cíti byť „inštitúciou“, ktorá určuje pravidlá a na použitie direktív má právo.

Nijaká činnosť pri výkone povolania, osobitne nie takého náročného, ako je boj s chorobami, nemôže byť neorganizovaná, bez pravidiel, ak má prinášať osoh. Otázkou (skôr sociolingvisticou) však je, prečo mnohí lekári volia ešte aj dnes pri tejto špecifickej forme komunikácie s pacientmi – pri nápisochoch na dverách – neadekvátne, niekedy až hrubé vyjadrovacie prostriedky.

Našťastie, na dverách ambulancií vidíme aj iné nápisy, ktoré svedčia o rešpektovaní zdvorilostného princípu:

1. *Vážení pacienti, poradie vyšetrení určuje lekár podľa závažnosti zdravotného stavu.*

– požiadavka je v tomto prípade zmiernená úctivým oslovením na úvod.

2. *Neklopte, prosím, pacientov voláme v pravidelných intervaloch.*

Pred vstupom do ambulancie si, prosím, zoberte poradové číslo.

– často používaným, osvedčeným slovom pri komunikácii je častica *prosím* ako uvádzací zdvorilostný prostriedok. Vznikla zmeravením gramatického tvaru slovesa *prosiť*. V texte sa vydeľuje čiarkami.

„Pozitívum/negatívum môžeme niekedy vidieť už v samotnom použití/nepoužití častice (napr. *prosím: chod'te tadial'to!* objektívny, nezaintereso-

vaný, ale aj prísny až tvrdý rozkaz – *prosím, chod'te tadial'to!* istá miera zainteresovanosti, úctivého vzťahu).“ (Šimková, 1998, s. 91)

3. *Viac pacientov, ako je počet poradových čísel, nie je v našich silách za jeden deň vybaviť. Ďakujeme za porozumenie.*

– tu je využitá zdvorilostná formulka poďakovania, ktorá spolu s časticou *prosím* zmierňuje direktívny akt so zreteľom na city pacienta.

Nasledujúci citát svedčí o tom, že chyby v komunikácii si uvedomujú aj samotní zdravotníci:

„*Neklopať, nevyrušovať klopaním, kto vie, čo asi hovoria takéto a podobné nápisy človeku, ktorý príde hľadať pomoc od ľudí za ambulantnými dverami. ... Aj toto je komunikačný prejav nás zdravotníkov voči pacientom. Záleží len na pacientoch samých, či takúto komunikáciu od nás prijmú.*“ (Viera Šebeková: Komunikácia s ambulantným a hospitalizovaným pacientom. NsP Banská Bystrica, 2002, <http://zsf.osu.cz/dokumenty/sbornik02/prisp35.htm>)

S podobnými formami komunikácie aj s ich negatívami sa stretávame aj inde. Pováčšine tam, kde sa z občana stáva stránka, kde vstupuje do vzťahu s nejakou, spravidla štátnou inštitúciou. Chceli sme ukázať, že pri troche dobrej vôle nie je ťažké podriadiť sa pravidlám zdvorelej komunikácie. Neprejavíme tým slabosť, ale ľudský prístup k človeku. Náš jazyk je na to plne vybavený.

LITERATÚRA

IVANOVÁ, Martina: *Explicitnosť verzus implicitnosť v pragmaticky motivovaných výpovediach*. In: *Varia XI. Zborník materiálov z XI. kolokvia mladých jazykovedcov* (Spišská Nová Ves 28. – 30. 11. 2001). Ed. M. Šimková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 2004, 252 – 257.

MISTRÍK, Jozef: *Kapitolky zo štylistiky*. Bratislava: Obzor 1977. 248 s.

SLANČOVÁ, Dana: *Praktická štylistika*. (Štylistická príručka.) Prešov: Š. Franko, Slovacontact 1994. 184 s.

ŠIMKOVÁ, Mária: *Fungovanie častíc na osi pozitívne – negatívne*. In: *Slovenská reč*, 1998 roč. 63, č. 2, s. 84 – 93.

Z HISTORICKEJ LEXIKY

Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladom názvov obcí a miest (31)

RUDOLF KRAJČOVIČ

livati, hist. verb. zalievať niečo vodou obyčajne z vodného toku po zdvihnutí hladiny po daždi, prípadne zalievať inou tekutinou (k etym. p. Mch. 336); p. heslá *livina*, *livov*.

livina, f., topon. apel. plocha zalievaná vodou z blízkeho vodného toku najmä po daždi od koreňa *liv-*, v sloven. v apel. *odliv*, *prieliv* (čes. *livati*, *prúliv*, *odliv*, blízke srb., chorv. *naliva* povodeň, Skok II. 309, podobne rus. *liveň* lejak), príp. priestoru *-ina* (ako v slovách *krajina*, *dolina*). – *Levna* 1340, *Livina* 1773, *Livina* 1808, *Livina* 1920, dnes *Livina*, obv. Partizánske; názov motivovaný často zavodnenou plochou povodňami po silných dažďoch spôsobenými zdvihnutou hladinou blízkej rieky Bebravy a jej prítokov; najstarší záznam *Levna* (1340) možno vyložiť od hist. koreňa *lév-* (dnes *vlievať*, *lievik*) adj. príp. *-na*, no maďar. názov obce *Lévna* naznačuje, že ide o po-maďar. názov pôv. sloven. názvu *Livina*; hist. názov *Livina* sa v pôvodnej podobe zachoval dodnes.

V blízkosti obce preteká potok nazývaný *Livina*, jeho včasný záznam z r. 1113 (*Livina aqua*, CD I. 66) umožňuje predpokladať, že založená usadlosť dostala názov podľa blízkeho potoka v podobe *Livina*, napokon je možné aj to, že názov potoka i založenej osady v 12. stor. (k tomu p. VSO II. 284) motivoval ten istý prírodný úkaz, vylievanie sa vody z blízkych vodných tokov v časoch povodní.

livov, -a, -o, hist. men. adj. priestor často zalievaný vodou hlavne po dažďoch; od koreňa *liv-* (v hist. slovese *livati*, v apel. *odliv*, *prieliv*, porov. rus. *liveň* povodeň, p. heslá *livati*, *livina*) príp. men. adj. *-ov*, možno v názve topon. príp. *-ov*. – *Lyu* 1600, *Liwe* 1636, *Liwowf* 1773, *Liwow*

1808, *Livo* 1920, *Lvov*, *Livov* 1927, *Livov* 1965, dnes *Livov*, obv. Bardejov; názov podľa prudšieho toku v hornej časti rieky Topľa (chotár obce má horský ráz s n. v. 500 – 1057 m), ktorej hladina sa v časoch dažďov dvíhala a v okolí bývali záplavy; výklad má oporu v názve obecnej časti ľud. nazývanej *Foluš* (VSO II.), názov z maďar. koreňa *foly-* v slovách napr. *folyó* rieka, tečúci, *folyás* tok, prúd rieky a pod., napokon výklad potvrdzuje údaj z dejín obce, že obyvatelia tradične využívali vodné zdroje na prevádzku vodných píl, mlynov a pod. (VSO II.); názov v hist. tvare *Livov* sa zachoval dodnes. – Novšie záznamy *Lvov*, *Lvov* (1920, 1927) sú pokusy o rekonštrukciu starších záznamov názvu z pera autorov slovníkov alebo súčasných topografických úradov.

lod', f. dopravný prostriedok na prevážanie ľudí, rozličného nákladu, tovaru, dreva a pod., hist. väčší čln vydlabaný z kmeňa stromu podobný korytu (v sloven. dnes *lod'* vodný dopravný prostriedok, v náreč. *lod'ka* má význam „čln“, stčes. *lodí* malá *lod'ka*, čln, čes. *lod'*, poľ. *łodź* čln atď.); p. hes. *lodný*.

lodina, f., **lodzina**, f., ľud. apel. miesto pri brehu rieky pre väčšie člny prevážajúce náklady priečne cez rieku alebo v smere jej toku, od slova *lod'* príp. priestoru *-ina* ako v slovách *hladina*, *úžina*; p. heslá *lod'*, *lodný*. – *Felső Ladna* 1386, *Kis Ladna* 1773, *Malá Lodina*, *Lodzina* 1920, dnes *Malá Lodina*, obv. Košice-okolie. – *Alsówadna* 1423, *Kezép Lwdyn* 1427, *Nagladna* 1491, *Loczina* 1773, *Veliká Lodcina* 1808, *Velká Lodina*, *Lodzina* 1920, dnes *Velká Lodina*, obv. Košice-okolie, pôv. obce mali spoločný názov *Lod'ina*, v ľud. prostredí *Lodžina* (po zmene *d'* na *dž* známej vo výchsl. náreč.); názvy motivoval prístavný priestor pre väčšie člny rozvážajúce náklady priečne cez rieku alebo v smere jej toku; vzhľadom na to, že obec *Malá Lodina* mala chotár na pravom i ľavom brehu Hornádu a že jej obyvatelia sa v minulosti okrem poľnohospodárstvu venovali aj drevorubačstvu a výrobe úžitkových predmetov z dreva, reálne možno predpokladať, že člny po rieke Hornád prevážali spracované drevo z výrubu lesa, prípad. aj úžitkové predmety vyrobené z dreva; k hist. názvom *Lodina*, *Lodžina* už v stredoveku pribudli orientač. prívl. *Malá* a *Velká*, v maďar. *Felső* (Horná), *Kis* (Malá), *Közép* (Stredná) a *Nagy* (Veľká); v sloven. prostredí sa ustálili názvy *Malá Lodina* a *Velká Lodina*.

Najstaršie záznamy *Ladna* (1386, 1473 a i.) možno čítať *Lodná* (p. hes. *lodný*), no so zreteľom na to, že o obec *Malá Lodina* v stredoveku mal záu-

jem uhorský kráľovský dvor (VSO II.) a že hist. prívlastky sú maďar. pôvodu (*Felső, Alsó* atď.), je reálne predpokladať, že hist. záznamy sú pomadžarčené hist. slovenské názvy v podobe *Lodina*; reálnosť predpokladu potvrdzuje aj záznam z r. 1427 *Lwdyn* v prepise *Lodin-* (s vypusteným konc. *-a*).

lodný, -á, -é vymedzený priestor pri brehu rieky, kde zakotvujú nákladné lode, člny a ich náklad sa skladuje; p. hes. *lod'*. – *Lodne* 1658, *Lodne* 1773, *Lodne*, *Lodné* 1808, *Lodno* 1863, *Lodné* 1920, *Lodno* 1927, dnes *Lodno*, obv. Kysucké Nové Mesto; pôv. *Lodné*, neskôr *Lodno*; názov motivovaný miestom pri brehu vodného toku vymedzenom na zakotvenie väčších nákladných člnov, kde sa ich náklady po prevzatí skladujú a následne pripravujú na nakladanie na ďalšie nákladné člny alebo na odvoz cestnými dopravnými prostriedkami; vzhľadom na to, že obyvatelia obce sa v stredoveku okrem poľnohospodárstva venovali viacerým remeslám, výrobe sít, riečic, drotárskych výrobkov, spracovaniu dreva a chovu oviec, možno predpokladať, že väčšie nákladné člny sa používali na odvoz domácich remeselníckych výrobkov, ovčej vlny a pod. na okolité trhy, zrejme to všetko v službách panstva; obec v stredoveku patrila panstvu Budatín; z hist. názvov *Lodné* a *Lodno* sa zaužívala novšia podoba názvu *Lodno*.

lok, m., hist. apel. väčšia kaluž, mláka, bahnisko (v sloven. blízke *ločkať* člapotať, špliechať, *ločkavý*, *ločkové blato*, v náreč. *ločkavý* čľapotavý, vydávajúci zvuk pri špliechaní vody a pod., stslovien. *loky*, *lokva* kaluž, barina, blízke čes. *lokáč* kalužina, srb., chorv. *lokva* mláka, kaluž, strus. *loky* kaluže atď.). – *Luk* 1286, *Lök* 1773, *Lok*, *Lök* 1920, dnes *Lok*, obv. Levice; názov od hist. apel. *lok* kaluž, mláka, bahnisko, motivovaný väčšou plochou s výskytom barín, kaluží; výklad potvrdzuje názov susednej obce *Kalná nad Hronom* (*Kalna* 1286) a názvy miestnych obecných častí *Kálnica* a *Kálna*; hist. názov *Lok* sa v pôvodnej podobe zachoval v sloven. prostredí dodnes.

lokca, f. kaluž, mláka, od hist. apel. *lok* kaluž, mláka (viac v hes. *lok*) príp. *-ca* ako vo významom blízkom názve *Barca* (od koreňa *bar-* v apel. *barina*). – *Lokza* 1554, *Locza* 1773, *Lokca* 1808, dnes *Lokca*, obv. Námestovo; názov motivovaný plochami kaluží, bahnísk, ktoré mohli vzniknúť vylieváním sa vody na úseku sútoku riek Bielej Oravy a Hruštinky, pri ktorom obec vznikla; názov v hist. podobe *Lokca* sa zaužíval už v stredoveku.

Obec vznikla na valaskom práve, preto nemožno vylúčiť, že názov vznikol z lexiky reči prisídleného valaského etnika, o jeho prítomnosti svedectvo

podáva názov susednej obce *Vasil'ov* (*Wasylow* 1554), obec takisto založená na valaskom práve (VSO II.).

lom, m. priehlbina na povrchu prírodného útvaru, hornín alebo skaliska, vyhlbená vetrom, dažďom alebo dobývaním stavebného kameňa (v sloven. *lom* kameňolom i vresk, lomoz, v náreč. aj raždie, apel. *lom* vo význame „kameňolom“ doložené v 17. stor., HSSJ II., stčes. *lom* prielom v skale i praskot, poľ. *lom* kameňolom, srb., chorv. *lom lom* i hrmot, praskot atď.). – *Lom* 1333, *Horny Lam* 1773, *Horní Lom* 1808, *Horný Lôm* 1920, *Horný Dačov Lom* 1927. – *Lam Inferior* 1511, *Dolny Lam* 1773, *Dolní Lom* 1808, *Dolný Lôm* 1920, *Dolný Dačov Lom* 1927, dnes *Dačov Lom*, obv. Veľký Krtíš, po spojení obcí *Horný Lom* a *Dolný Lom* v r. 1944. – *Laam* 1573, *Nagy-Lamm* 1773, *Welký Luom*, *Welký Luom* 1808, *Veľký Lom* 1920, dnes *Veľký Lom*, obv. Veľký Krtíš; názvy motivované strmými údoliami pripomínajúcimi zlom v horskom chotári (s n. v. 260 – 661 m) obce *Dačov Lom*, prípad. skalnými prielomami, kde sa v minulosti ťažili kamene na stavby domov, hosp. budov a pod. zachované v obci *Dačov Lom* (VSO II. 303).

lomnica, f. priestor narušený zlomom alebo veľkou štrbinou na povrchu skalného úvalu (od koreňa *lomn-* v adj. *lomný*, príp. priestoru *-nica* ako v slovách *kopanica*, *pivnica*); p. heslá *lom*, *lomný*. – *Lomnicza* 1257, *Lompnycha Maior*, *Noglumnicha* 1329, *Kakaslompnicza* 1447, *Kakas-Lomnicz*, *Grosz-Lomnitz* 1773, *Welká Lomnica* 1808, *Lomnica* 1920, *Veľká Lomnica* 1927, dnes *Veľká Lomnica*, obv. Poprad; pôv. názov *Lomnica* motivovaný skalnatou kotlinou, v ktorej založili obec; reálnosť výkladu zvyšuje názov potoka *Skalnatý potok*, ktorý s potokom *Studený potok* preteká horským chotárom (s n. v. 630 – 794 m); v stredoveku sa obec rozčlenila, čoho dôsledkom bolo, že vznikli úradné prívl., v maďar. *Nagy-*, t. j. *Veľká*, neskôr *Kakas-* (od maďar. *kakas* kohút, možno z domáceho *Kokoš* ako expr. prímene prechkeho človeka, vlastníka pôv. usadlosti), lat. *Maior*, čiže väčší (kompar. lat. *magnus* veľký), nem. *Gross*, t. j. veľký, v sloven. novšie vznikol prívl. *Veľká* ako kontrastný prívl. k prívl. *Malá* (p. hes. *lomnička*); spojenie *Veľká Lomnica* sa zaužívalo.

lomnička, f., zdrob. apel. skalná priehlbina, zlom na svahu skalného úbočia (od *lomnica* zdrob. príp. *-č-ka* ako v slovách *palička* od *palica*); p. heslá *lom*, *lomný*, *lomnica*. – *Parva Lompnich*a 1294, *Kuslomnich*a 1329, *Klein-Lomnitz* 1773, *Malá Lomnica*, *Lomnička* 1808, *Lomnička* 1920, dnes

Lomnička, obv. Stará Ľubovňa; pôv. *Lomnica*, od apel. *lomnica* (k tomu p. hes. *lomnica*), v stredoveku v záznamoch pribudli orientač. prívl. v lat. *parva*, t. j. malá, v maďar. *kis*, čiže malá, novšie nem. *klein*, t. j. malá a napokon sloven. prívl. *Malá*, zrejme ako kontrastný prívl. k prívl. *Veľká* (p. hes. *lomnica*), pričom k spojeniu *Malá Lomnica* pribudol názov v zdrob. podobe *Lomnička* (porov. dokl. z r. 1808 *Malá Lomnica*, *Lomnička*), z nich sa zaužíval názov *Lomnička*.

lomný, -á, -é, adj. vzťahujúci sa na lom, na skalnú priehlbínu, kde sa ťaží stavebný kameň, alebo na prírodný zlom na skalnom svahu kotliny a pod. (v sloven. odb. *lomný* príznačný pre lom popri *lomový*, adj. v tvare *lomný* hist. doložené v 18. stor., HSSJ II., blízke srb., chorv. *loman* lámavý, krehký popri *lomljiv*, z názvov porov. čes. *Lomná*, poľ. *Łomno*, Koz. Bad. I. atď.); p. heslá *lom*, *lomnica*. – *Lomna* 1369, *Lomna* 1410, *Lomna* 1773, *Lomna* 1808, *Lomné*, *Lomno* 1920, *Lomné* 1927, dnes *Lomné*, obv. Stropkov; pôv. *Lomná*. – *Lomna* 1609, *Lomna* 1773, *Lomná* 1920, dnes *Lomná*, obv. Námestovo; názvy (pôvodne v adj. forme fem. *Lomná*) podľa polohy pripomínajúcej prírodný útvar v podobe zlomu, povrchové zníženie, kotliny, skalné väčšie priehlbiny; napokon nemožno vylúčiť, že k motivácii vzniku názvov *Lomná* i *Lomnica* mohli prispieť aj vodné toky pretekajúce dolinami, skalnatými údoliami a pod. (napr. v rus. náreč. *lom* má význam „blato, bahnisko“, Vas. II.), obec *Lomná* vznikla pri sútoku Bielej Oravy a potoka *Lomnica*; obec *Lomná* vznikla pri prírodnej, často zavodňovanej znížene (dnes sa nachádza na brehu vodnej nádrže Veľká Domaša, VSO II.) a napokon na seba upozorňujú aj časté názvy potokov *Lomnica* (p. Šm.Vd 467 s orientač. údajmi).

lopúch, m. rastlina s veľkými listami rastúca na vlhkých miestach, *Arcium lappa* (v sloven. *lopúch*, v náreč. aj *lopušie*, opuší čes. *lopouch*, poľ. *lopuch* atď.). – *Lapuchus*, *Lapuhus* 1345, *Lappohos* 1427, *Lopuchow* 1773, *Lopuchow* 1808, *Lapúchov*, *Lopuchovo* 1920, dnes *Lopúchov*, obv. Bardejov; názov od *lopúch* s príp. men. adj. alebo topon. príp. -ov, motivovaný zamokrenou plochou porastenou lopúchmi v blízkosti založenej obce; najstaršie záznamy zrejme vznikli pričinením pisárov vplyvom lat. apel. *lappa* *lopúch* s lat. konc. -us; z novších názvov *Lopúchov*, *Lopúchovo* zaužíval sa názov *Lopúchov*.

lopušina, f., hromad. apel. lopúchový porast, lopušie (od *lopúch* hromad. príp. -ina ako v slovách *burina*, *zelina*), p. hes. *lopúch*. – *Lopussina* 1598,

Lopussna 1658, *Lopusna* 1773, dnes *Lopušné Pažite* (po zlúčení obcí *Lopušná* a *Pažite* v r. 1946), obv. Čadca; názov motivovaný plochou porastenou lopúchom, záznamy v prepise *Lopušina*, *Lopušná* naznačujú, že názov *Lopušina* mohol byť v stredovku paralel. názvom založenej obce, no je jediný, preto záznam mohol byť chybou pisára, v sloven. je však apel. *lopušina* doložené (SSJ II. 59) a vyskytuje sa aj v sloven. náreč. (SSN II. 87), vzhľadom na to predpokladať chybu pisára nie je nevyhnutné; to bol dôvod, prečo apel. *lopušina* má osobitné heslo; no už v stredoveku sa ustálil názov obce *Lopušná*, dnes *Lopušné Pažite*; p. heslá *lopušný* a *pažiť*.

lopušný, -á, -é, adj. porastený priestor lopušinou (od *lopuč* adj. príp. -ný, -ná, -né); p. *lopuč*, *lopušina*. – *Lopusna* 1658, *Lopusna*, 1773; dnes po zlúčení obcí *Lopušná* a *Pažite* vznikol názov v spojení *Lopušné Pažite*, obv. Čadca; názov motivovaný miestom porasteným lopúchom v blízkosti založenej obce, zrejme v priestore porastenom nízkou trávou, prípad. iným menej hodnotným porastom, čiže priestor nazývaný *Pažiť*; p. hes. *pažiť*; nový zložený názov *Lopušné Pažite* sa zaužíval.

lov, m. poľovačka, chytanie alebo strieľanie zveri, lapanie vtáctva, lovenie rýb a pod. (v sloven. *lov* poľovačka, apel. *lov* hist. doložené na zač. 17. stor., HSSJ II., stčes. *lovba* lov, čes. *lov*, poľ. *łow* atď.); p. heslá *lovča*, *lovčica*, *lovec*, *loviť*.

lovča, hist. men. adj. fem. od apel. *lovec* (v sloven. dnes *lovecký*, *lovný*, adj. *lovčí* je hist. doložené v 17. stor., HSSJ II., v stčesť. blízke *lovčí* správca loveckého revíru, čes. *lovčí* lovecký, stpoľ. *lowczy*, dnes *łowiec*ky, k názvu porov. čes. názov *Loveč*, poľ. názov jazera *Łowcze*, Koz. Bad. I. 496 atď.). – *Loucha* 1283, *Welka Lovcza* 1773, *Welká Lovča* 1808, *Lovča* 1920, dnes *Lovča*, obv. Žiar nad Hronom; názov podľa osadníkov s povinnosťou loviť lovnú zver, vtáctvo alebo ryby v službách panstva, prípad. cirkevnej vrchnosti; obec v stredoveku bola majetkom ostrihomského arcibiskupstva, obyvatelia obce sa v minulosti okrem poľnohospodárstva venovali rybárstvu (VSO II.), to potvrdzuje výklad názvu, napokon potvrdzuje to aj skutočnosť, že názov obce *Lovča* sa zaraďuje do systému blízkych loveckých názvov v okolí, napr. *Lovčica*, *Trubín*, *Ždaňa*, *Prestavľky* (p. heslá *lovčica*, *trubín*, *žďaň*, *prestavľci*), ktoré podávajú svedectvo o loveckom revíre v stredoveku v širšom priestore ich výskytu; v 18. stor. k názvu pribudol orientač. prívl. *Velká* (1773) ako

protiklad k názvu s prívl. *Malá Lovča*, dnes *Lovčica* (p. hes. *lovčica*), no názov sa zaužíval bez prívl. v hist. podobe *Lovča*.

lovčica, f., topon. apel. osada s príbytkami obyvateľov povinných v službách panstva alebo cirkevnej vrchnosti venovať sa chytaniu lovnej zveri, lovu rýb, prípad. vykonávať isté služby na panských poľovačkách; pôvodne obec sa nazývala *Lovča* s orientač. prívl. *Malá* (v maďar. *Kis-*, t. j. malá, ako protikladný prívl. k názvu blízkej obce *Veľká Lovča*; p. hes. *lovča*); názov *Lovčica* je novší (1920); v r. 1971 sa obec *Lovčica* zlúčila so susednou obcou *Trubín* a úradne sa názov novej obce stanovil v podobe *Lovčica-Trubín*, ktorá sa zaužívala.

lovec, m. kto loví, chytá zver, vtáctvo, loví ryby, od koreňa *lov-* v slove *loviť* príp. *-ec* ako v slove *kupec* (v sloven. *lovec*, apel. hist. doložené v 17. stor., HSSJ II. 233, čes. *lovec*, poľ. *łowca*, srb., chorv. *lovac* atď.). – *Loch* 1292, *Eghazaslocz* 1435, *Alsolocz* 1446, *Naghlocz* 1474, *Dolní Lowceyce* 1808, *Dolné Lovčice* 1920, *Lovčice* 1960). – *Felsölocz* 1446, *Kysloocz* 1504, *Horní Lowceyce* 1808, *Horné Lovčice* 1920, *Lovčice* 1960; pôv. *Lovec*, z ľud. živého názvu *lovci*, čiže osadníci venujúci sa v službách panstva alebo cirk. vrchnosti lovectvu; obec sa už v stredoveku členila, v dôsledku čoho z názvu v pomadžarčenej forme *Lócz* pribudli orientač. prívl. *Alsó* (Dolný), *Felső* (Horný), prípad. *Nagy* (Veľký), *Kis* (Malý), v sloven. *Dolné* a *Horné*; prívl. *Eghazas*, t. j. vo voľnom preklade *Lovec patriace cirkvi*, zrejme súvisí s tým, že obec v staršom stredoveku patrila nitrianskej kapitule (VSO II.); v r. 1960 sa obce *Dolné Lovčice* a *Horné Lovčice* (obv. Trnava) zlúčili a nová obec dostala názov *Lovčice*, ktorý sa zaužíval. – *Looch* 1342, *Loch* 1388, *Lowceze* 1773, *Lovec* 1920, dnes *Lovec*, obv. Zlaté Moravce; pôv. *Lovec* od ľud. živého názvu *Lovci*, to od apel. *lovci*, čiže osadníci venujúci sa v službách panstva či cirk. vrchnosti lovectvu alebo pomocným prácam pri panských poľovačkách; pôvodná plurálová forma názvu *Lovec* sa zachovala dodnes.

loviť, verb. chytať lovnú zver, vtáctvo, loviť ryby použitím rozličných nástrah, lákadiel, pascí a pod., poľovať (v sloven. hist. doložené v 15. stor., HSSJ II.); p. hes. *lovec*.

loza, f. druh vŕby rastúcej na vlhkých miestach, *Salix caprea*, vŕba rakytová (známe vo výchsl. náreč. v podobe *ložina* druh vŕby, od *loza* hromad. príp. *-ina* ako v slovách *vrbina*, *bučina*, v poľ. *loza* druh vŕby, vŕbový prút, Brück.); p. hes. *lozin*.

ložín, m. priestor porastený vlhkomilnou vrbou, vrbou rakytovou; p. hes. *loza*. – *Lazon* 1227, *Nóglazon* 1349, *Losin* 1773, *Lozýn* 1808, *Ložín* 1920, dnes *Ložín*, obv. Michalovce; názov z pôvodného *Ložín* po novej úprave (1920) motivovaný porastom vlhkomilnou vrbou v blízkosti založenej obce; upravený názov *Ložín* (azda podľa jeho znenia v ľud. prostredí) sa zaužíval.

Názov možno vyložiť aj od apel. *loza* vo význame „vinič, sadenica viniča“, no s prihliadnutím na nížinný ráz chotára (s n. v. 100 – 118 m) so zvyškami lužného lesa, ako aj na názov obecnej miestnej časti *Pod Olchovom* (VSO II.), od *olcha* vlhkomilný strom, jelša; v hesle sa dáva prednosť výkladu od *loza* s významom „vlhkomilná vrbá“.

lub, m. kôra, lyko získané z kmeňov stromov na výrobu úžitkových predmetov, tenký pás dreva na výrobu košíkov, debien, drevená obruba na okraji sít a pod. (v sloven. dnes *lub* drevená obruba, drevený obal, v náreč. i *lubec*, *lubok* kus kôry získanej zo stromu, SSN II., čes. *lub*, poľ. *lub* kôra z lipy atď.); p. heslá *luben*, *lubeník*.

luben, -a, -o, hist. men. adj. obsahujúci úžitkovú kôru, lyko, *lub*, niečo vyrobené z lubového materiálu, z lyka, z kôry a pod.; p. hes. *lubeník*.

lubeník, m. lesík, lesný porast poskytujúci *lub*, kôru, lyko, prípad. ľahko ohybné prútie na výrobu úžitkových predmetov (apel. od *luben*- príp. priestoru *-nik* ako v slovách *trávník*, *chodník*). – *Lwbnyk* 1427, *Lwbennyk* 1435, *Lwbonyk Lehota* 1554, *Lubownyik* 1651, *Lubennyik* 1773, *Lubeník* 1808, *Lubeník* 1920, dnes *Lubeník*, obv. Revúca; názov motivovaný lesíkom s lesným porastom vhodným na získavanie *lubu*, úžitkovej kôry, lyka; v stredoveku obec mala aj paralel. názov *Lehota* (1554) utvorený od apel. *lehota* vo význame „obec na istý čas oslobodená od daní alebo aj iných dávok“; z hist. názvov *Lubeník*, *Lubovník*, *Lubovník Lehota* sa ustálil názov *Lubeník*.

SKRATKY

Literatúra: Brück. – BRÜCKNER, Aleksander: Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: Wiedza powszechna 1957.

CD I. – Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Pripravil R. Marsina. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971.

HSSJ I. – VII. – Historický slovník slovenského jazyka. I. – VII. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008.

Koz. Bad. I. – II. – KOZIEROWSKI, Stanisław. Badania nazw topograficznych. I. – II. Poznań:

Nakladem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1921 – 1922.

Mch. – MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha: Academia 1968.

Skok I. – IV. – SKOK, Petar: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I. – IV. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti 1971 – 1974.

SSJ I. – V. – Slovník slovenského jazyka. I. – V. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1965.

SSN I., II. – Slovník slovenských nářečí. I., II. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994, 2006.

Šm. Vd. – ŠMILAUER, Vladimír: Vodopis starého Slovenska. Bratislava – Praha: 1932.

Vas. I. – IV. – VASMER, Max: Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka. Pripravil O. N. Trubačev. Moskva: Izdatel'stvo PROGRESS 1964 – 1973.

VSO I. – III. – Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I. – III. Red. M. Kropilák. Bratislava: Veda 1977 – 1978.

Skratky jazykov: čes. – český, chorv. – chorvátsky, lat. – latinský, maďar. – maďarský, náreč. – nárečie, nem. – nemecký, poľ. – poľský, rus. – ruský, sloven. – slovenský, srb. – srbský, stčes. – staročeský, stčešt. – staročeština, stará čeština, stpoľ. – staropoľský, strus. – staroruský, stsloven. – staroslovenský, výchsl. náreč. – východoslovenské nárečie.

Iné skratky: adj. – adjektívum, a i. – a iné, apel. – apelatívum, a pod. – a podobne, atď. – a tak ďalej, cirk. – cirkevný, etym. – etymologicky, expr. – expresívny, f., fem. – femininum, hes. – heslo, hist. – historický, hosp. – hospodársky, hromad. – hromadný, kompar. – komparatív, konc. – koncový, koncovka, ľud. – ľudový, m – meter, m. – maskulínium, maďar. – maďarský, men. adj. – menné adjektívum, n. v. – nadmorská výška, napr. – napríklad, obv. – obvod, odb. – odborne, odborný, orientač. – orientačný, p. – pozri, paralel. – paralelný, pl. – plurál, pomaďar. – pomaďarčený, porov. – porovnať, pôv. – pôvodný, pôvodne, príp. – prípona, prípad. – prípadne, prívl. – prívlastok, r. – rok, sloven. – slovenský, stor. – storočie, t. j. – to jest, topon. – toponymický, topon. apel. – toponymické apelatívum, apelatívum vyskytujúce sa len v názve osobitnou formou, verb. – verbum, zač. – začiatok, zdrob. – zdrobnený, zdrobnenina.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Cesta k slncu (1. časť)

LUBICA DVORNICKÁ

Dáme vám hádanku. *Čo chodí cez oblie a nespraví v ňom chodník?* Pre tých, čo neuhádli, skúsime aj túto: *Padne to do vody a nezamočí sa.* Čo je to? A do tretice ešte jednu rozsiahlu hádanku, ktorá (ako aj predchádzajúce) pochádza zo zbierky Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky Adolfa Petra Záturského¹. Hádajme: *Dvere neotvorí, oblok nevyborí, ani nezaklope, ani sa nehlási, predsa príde dnuká; i svetlo zasvieti, i zas ho vyhasí; kedy chce, vyletí, a neulapí ho žiadna ľudská ruka.* Áno, uhádli ste, je to slnko. Vlastne Slnko.

Naša najbližšia hviezda. Najjasnejšia hviezda na oblohe. Najväčší a najhmotnejší objekt slnečnej sústavy. Podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka slnko je „nebeské teleso vysielajúce do vesmíru teplo a svetlo“ a v druhom význame i „energia vysielaná týmto telesom“. Iba vďaka tejto energii je možný na našej planéte život. Poeticky nazývané, ako to dokladá Historický slovník slovenského jazyka (HSSJ), *oko sveta* alebo *oko nebies*, ale aj *studnica života: slunce od predkúw nassých nazwáno bylo prjčina radosti, oko swěta, studnica žiwota* (1777); *ach gag – odpoweda oko nebesuw, slunce – oplakawam hrissnika mizerneho a slepeho* (18. st.), ale oslovovali ho aj takto: *powec, negasnegssi nebesuw lampassy, slunce, powec* (18. st.). Aj u Záturského je zaznamenané prirovnanie *slunce ako božie oko* (XIII/186), čiže čisté, jasné. Pri Prievidzi napríklad slnku dávajú prívlastok *jagavé*.

Štúdia vznikla v rámci riešenia projektu VEGA 2/0103/11 Slovník slovenských nárečí.

¹ Citované doklady z jednotlivých slovníkov a monografií uvádzame v publikovanej podobe, ostatné nárečové doklady sú uvedené vo vernej čitateľskej (zjednodušenej) fonetickej transkripcii, ktorá sa používa v Slovníku slovenských nárečí. V dokladoch z Historického slovníka slovenského jazyka ponechávame iba identifikačný časový údaj.

V Machkovom etymologickom slovníku sa predpokladá, že slovo *slunce*, slovenské *slnce* i *slnko*, „má ráz zdobněliny, milé slunce“ (por. heslo *slunce*, s. 457). Takže slovo *slnko*, ktoré používame a vnímame ako nocio-nálne a bezpríznačkové, nesie v sebe expresivitu, kladný emocionálny náboj. A na označenie slnka nejestvuje nijaká lexéma, ktorá by mala v sebe zápor-ný príznak. Nezjavila sa doteraz, hoci v poslednom čase sa naň upriamuje stále väčšia pozornosť v súvislosti so slnečnými erupciami a ich možnými negatívnymi účinkami, nehovoriac o pár desaťročí trvajúcich ozónových dierach a ich následkoch. Za tie však *slnko* naozaj nemôže.

V slovenských nárečiach sa používajú viaceré slovtvorné a fonetické va-rianty na pomenovanie slnka. Všetky sú stredného rodu. Výskum nárečovej výslovnosti slova *slnko* sa robil pre prvý zväzok Atlasu slovenského jazyka (ASJ 1) v súvislosti s výskytom slabičného r, l oproti výskytu spojenia r, l so sprievodným vokálom v slovenských nárečiach a takisto pre tretí slovtvorný zväzok Atlasu slovenského jazyka (ASJ 3). ASJ 1 zachytáva tieto fonetické varianty slova: *slnko*, *sľnko*, *slńko*, *slunko*, *suńko*, *sunko*, *súńko*, *slonko* a slovtvorný variant *sonce*. Zo slovtvorného hľadiska sa v ASJ 3 konštatuje, že na pomenovanie „stálice našej hviezdnej sústavy“ prevažuje názov *slnko* (s už spomenutými fonetickými variantmi) a v stredoslovenských nárečiach mu konkuruje podoba *slnce* (takisto s fonetickými variantmi, napr. *sľnce*, *sonce*) a v Gemeri aj *slnco*. Na väčšine stredného a západného Slovenska prevláda tvar *slnko*. V záhorských, južnotrenčianskych a severotrenčianskych náre-čiach, teda približne v okresoch Senica, Skalica, Malacky, Myjava, Trenčín, Ilava, Púchov, Považská Bystrica, Bytča a Žilina, je zväčša podoba *sunko* (na okolí Trenčína aj *súńko*). Najmä na východnom Slovensku prevažuje tvar *slun-ko*. *Slunko* svieti aj v severnej časti oravských a kysuckých nárečí, ojedinele sa zjavuje pri Bratislave a Nových Zámkoch. Na okolí Lučenca nám vysvitne *sonce*. Pri Považskej Bystrici je doložená podoba *slńko*. Podoba *sľnko* sa vy-skytuje na časti Oravy, v okolí Prievidze a v Nižnej Boci a Čiernom Balogu. *Slonko* žiari v časti východoslovenských nárečí a v goralských nárečiach.

Z kartotéky Slovníka slovenských nárečí (SSN) môžeme doplniť po-dobu *slńa*, presnejšie *slńa* z Papradna pri Považskej Bystrici. Tam, keď *slńa višlo zeza oblakvo*, mamky prikazovali svojim ratolestiam: „*Ňedzřivaj sa do slńaca!*“ A ešte máme zopár zdobnenín a zdobneníniek. Po celom Slovensku sú rozšírené varianty slova *slńiečko* (*slńečko*, *slńičko*, *slńiečko*,

suňičko, slniaško, suňiaško, sluňičko, slunočko, slunečko, slúnečko atď.) a ojedinele sa vyskytla aj podoba *slniatelenko*, vlastne *suňiatelenko*, ktorá sa už netýka priamo nebeského telesa, ale jeho obrázka: *nakresl'in ti malínke suňiatelenko* (Čičmany pri Žiline).

Významov pri slnku a slniečku je viacero. V Žalobine pri Vranove *slunočko, to take male červene chrobački s čarnima džopkami* – teda lienky. A v Sobranciach si istá žena takto spomínala na časy, keď bola mladé dievča, za ktorým sa len začínajú pozerať mládenci: *ja mala takih dezentirou* (posmešne chalanov), *chodž bulam šče sluničko*. Ale zanechajme tému iných významov zo sveta rastlín, živočíchov a ľudí neukončenú, lebo si zasluhuje osobitnú pozornosť.

Spomeňme už len, že *slnká* v množnom čísle značia slnečný žiar alebo slnečné dni až páľavy: *slnká spál'ili aj poslenné bil'e trávi* (Kšinná pri Topoľčanoch); *slunočka na jar bu'li jasne, cep'lučke* (Nižný Hrabovec pri Vranove); *teraz ja tag nemuožem id' aňi na slncia* (Poniky pri Banskej Bystrici). Zaujímavé (aj keď azda iba individuálne alebo rodinné) je v tejto súvislosti vyjadrenie používané na mimoriadne jasné a horúce letné dni: *Neská svíci sedem slnák*, ktoré poznáme zo Zvončina pri Trnave.

Otpredávna slnko jennako svieťi na dobríh i zlíh. V tejto vete z Bánoviec nad Bebravou je skryté – a možno skôr odhalené – všeličo. Táto múdrosť je však sotva ľudová, jej zdroj bude pravdepodobne kresťanský. V Novom zákone v Matúšovom evanjeliu (5.45) Ježiš prikazuje milovať svojich nepriateľov a modliť sa za svojich prenasledovateľov: „aby ste boli synmi svojho Otca, ktorý je na nebesiach. Veď on dáva slnku vychádzať nad zlých i dobrých a posíela dážď na spravodlivých i nespravodlivých“. Z kresťanského prameňa vychádzajú aj doklady z HSSJ: (*Boh*) *tak daleko se on od pomstweni vzdaluge, že radneg slunce swoge wichazeti čini gak na dobrich, tak y na zlich* (1758); *slunce skwaucy nas w prjbytcych oswecuge, dobrym y zlym prisluhuge* (1723 – 1724).

Je to tak, slnko nerobí rozdiely, nesvieti na nikoho viacej ani menej podľa jeho zásluh, dôsledne plní svoju úlohu a prináša svetlo a teplo pre celú planétu. A ľudia *otpredávna* cítia k slnku náklonnosť a úctu ako k zdroju života na zemi. Stalo sa symbolom dobra a radosti. Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska (ďalej aj ELKS) v druhom zväzku uvádza aj vnímanie slnka ako zdroja duchovnej čistoty, ktorého svetlo zaháňa tmú a zlé démonické sily.

Napokon do ktorejkoľvek oblasti duchovnej aj hmotnej kultúry našich predkov nazrieme, všade nájdeme zreteľné znaky svedčiace o uctievaní životodarného slnka. Podľa etnografických zdrojov už stredovekí cestovatelia zdôrazňovali o Slovanoch, že sú ctiteľmi Slnka (a ohňa ako jeho symbolu), ktoré považujú za boha, a na jeho počesť vykonávajú rôzne obrady. Nasvedčuje tomu aj žiarový rítus pochovávaní mŕtvych, ktorý si Slovania zachovali až do prijatia kresťanstva (porov. ELKS, heslo *slnko*, s. 153; heslo *slovanská mytológia*, s. 166). Dovoľte nám rozsiahlejší citát so základnými informáciami, ktoré považujeme za potrebné v tomto príspevku uviesť. Sú východiskom, osnovou, do ktorej môžeme potom vpletať ďalšie nitky z iných zdrojov, aby napokon vytvorili azda ucelenejší obraz či aspoň siluetu našej témy. A tá je nevyčerpateľná.

„K posvätným živlom patrila oheň, ktorému všetky indoeurópske národy pripisovali magicko-ochrannú a očistnú funkciu. Uctievanie ohňa u veľkomoravských Slovanov potvrdzuje Ibn Rust a po ňom Gardízi. Ako symbol slnka sa používal v úkonoch, ktorých cieľom bolo neutralizovať negatívne nadprirodzené sily. Mal dôležité miesto v liečení, vo výročných obradoch, v pracovných zvykoch, čiastočne aj v rodinných, najmä pohrebných, pri ktorých bol strach zo škodlivých síl zvlášť veľký. Oheň ako očistný živol sa používal pri spaľovaní zomrelých.

Aj pec ako sídlo ohňa bola posvätným miestom a zaujímala významnú funkciu v úkonoch, ktorými sa do gazdovstva prijímal nový tvor, či už človek alebo zviera. Musela sa jej dotknúť nevesta hneď po príchode do nového domu; na pec vyložili novorodeniatko, k peci doniesli vyľahnuté alebo kúpené dobytča a pod. Symbol slnka alebo ohňa, tzv. svastika v štítoch domov, na náhrobníkoch a pod., nebol pôvodne iba dekoračným motívom, ale mal ochrannú funkciu. Korene svastiky siahajú až k spoločnej koliske indoeurópskych národov. Zjednodušeným znakom svastiky bol kríž. Pravda, dnes je takmer nemožné zistiť, nakoľko je používanie kríža v magických úkonoch dozvukom pôvodného indoeurópskeho kríža, symbolizujúceho prekrížené plamene, a kedy ide o prevzatie kresťanského kríža.“ (E. Horváthová, s. 1024)

Ako sme sa mohli dočítať, v hmotnej kultúre svedčia o kulte slnka jeho symboly. Býva to kruh (niekedy po obvode ozubený, častejšie s osemlistovou alebo šesťlistovou ružicou). Takéto symboly boli bežné na bránach, štítoch domov, na hradách, nábytku, drevenom riade, krasliciach, náhrobkoch

ap. Solárne znaky mali prenášať pozitívne pôsobenie, v poslednom storočí mali však už len dekoračnú funkciu. Mnohí etnografi považujú za solárny symbol obradové okrúhle pečivo a kolesové tance (porov. ELKS 2, heslo *slnko*, s. 153).

Astronomickým symbolom slnka je kruh s bodom uprostred. Mnohé kolesové tance vytvárajú presne tento symbol – kruh tanečníkov a v jeho strede jeden tanečník často ako centrum. Jestvujú variácie s dvoma, či už sú obaja tanečníci vnútri kruhu, alebo jeden z nich vonku, či variant s tromi sústrednými kolesami. Podobne je to pri detských hrách do kolesa.

Bolo by príliš zjednodušujúce a nedostatočne podložené konštatovať, že každá hra alebo tanec do kolesa je pozostatkom uctievania slnka. Viaceré zo slovenských ľudových tancov a detských hier však v sebe nesú znaky, ktoré by sme mohli takto interpretovať. Veľmi zaujímavý je obradový sviečkový tanec z Myslavy pri Košiciach, ktorý má mnohé znaky signalizujúce práve túto skutočnosť. Priblížme si aspoň jeho časť, ako je zachytená v publikácii Slovenské ľudové tance. „Je to starý svadobný tanec. Spomína ho ako svadobný zvyk z Košíc už sliezsky hudobník a cestovateľ Daniel Speer, ktorý bol na Slovensku v rokoch 1655 – 1660, v knižke Uhorský Simplicissimus. Najčastejšie sa tancuje potme. Horiace sviečky v rukách dievok a žien zvýraznia koleso a rôzne iné tanečné obrazce. [...] Pred snímaním mladuchinho venca utvoria družice-kamarátky a ženy kruh. Držia sa za ruky v upažení dolu a v spojených rukách majú horiace sviečky. Postupujú v kolese drobnými krôčkami okolo mladuchy, ktorá zvyčajne plače, a jej svatky a spievajú...“ (Slovenské ľudové tance, s. 75 – 76).

Spomeňme si ešte aspoň *heličky*, ktoré sú doložené z viacerých zdrojov. Ich opis nachádzame z nitrianskej a tekovskej tanečnej oblasti v publikácii Slovenské ľudové tance, sú to spievané hry dievčat v predveľkonočnom jarnom období. Dievčatá sa pochytajú za ruky a vytvoria koleso, kráčajú v smere alebo proti smeru hodinových ručičiek, jedno dievča v kolese sa pohybuje vždy opačným smerom. K. Ondrejka v Tradičných hrách detí a mládeže na Slovensku má viaceré varianty tejto hry, ktorá sa podľa jeho údajov viazala na Kuželnú, ale aj na Smrtnú alebo Kvetnú nedeľu, teda takisto na obdobie pred Veľkou nocou, vtedy sa dievčatá chodili *Heľušku hrať* (s. 149). Hra *Na Heľušku, ľaliju a na Dunaj* sa uvádza ako najobľúbenejšia jarná hra, ktorá sa hrá hneď na prvom jarnom slniečku a tesne v predvojnovom období bola zaznamenaná *Helička*

z Nitrianskeho Hrádku (s. 137 – 140). Aj Ján Kollár v Národných spievankách (2. diel, 1953, s. 80) opisuje *Kolo, čiže vítanie jari*. Vo viacerých prameňoch sa stretieme s názorom, že ide vlastne o adaptácie staršieho zvyku či obradu na detskú hru (o tom pozri viacej napr. v ELKS I, heslo *chorovody*, s. 198).

Pri opisoch tancov a hier sa uvádza smer pohybu kolesa. V smere alebo proti smeru pohybu hodinových ručičiek. Tu sa hlási opäť už niečo takmer zabudnuté. Dnes už asi nebudeme vedieť, prečo nás mamy učili, ako treba miešať jedlo v hrnci. Smer, akým postupovať, sa určoval pri viacerých prácach a činnostiach. Rovnako obradové obchôdzky a tance mali stanovený smer pohybu, ktorý sa dodržiaval. V Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska sa spomína *chodenie po slnku* – teda v smere fiktívnej dráhy slnka, odporúčalo sa orať, siať, brániť *po slnku*, podobne obradové svadobné obchôdzky okolo stola, dieže ap. sa mali vykonávať *po slnku*. V Rusku *posoloň*, u južných Slovanov *oposun*. V Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska sa uvádza pohyb, otáčanie zľava doprava, aj mnohé tance v kolese idú v smere hodinových ručičiek. Chodenie v kruhu zohrávalo dôležitú úlohu pri magických praktikách. Pri hľadaní materiálu k tomuto príspevku sme sa stretli aj s novodobým čarodejníctvom. Dodnes sa uznáva, že v smere hodinových ručičiek sa chodí, aby sa privolalo šťastie, vypudilo zlo. V ruských zdrojoch sa v akomsi zaklínaní z čiernej mágie vyžadovalo, aby sa pohyb vykonával nie po slnku, ale proti slnku. Vo výkladovom slovníku Daľ'a (na internete sú dostupné viaceré verzie, napr. <http://slovardalja.net/word.php?wordid=31509>; <http://www.dict.t-mm.ru/dal/p/pocol.html>) v hesle *posoloň*, teda po slnku, v smere dráhy slnka, od východu na západ, sa tento pohyb opisuje od pravej ruky vrchom k ľavej, čo sa však javí ako pohyb proti smeru hodinových ručičiek.

V Srbskom mytologickom slovníku (<http://www.scribd.com/doc/32172615/Srpski-Mitoloski-Recnik-Grupa-Autora>) v hesle *oposun* (s. 236) sa rímski katolíci pri obradových obchôdzkach okolo chrámu pohybujú *oposuno*, teda za slnkom, od východu na západ, a pravoslávni sa pohybujú v smere, ktorý je opačný, od západu na východ, teda v ústrety slnku. V tejto problematike nám azda pomôže aj orientácia svastík, pretože pri opisoch pohybov môže prísť k nechceným nedorozumeniam a dezinterpretáciám.

Prejdime od pohybu k slovu. Jarné detské riekanky sa takisto považujú za pozostatky obradového vyvolávania slnka. V knihe Slovenské obyčaje, povery a čary je zachytené privolávanie slnka spoza oblakov.

„Keď slniečko za oblaky sa skryje, spievajú, dívajúc sa do neba:
Dajže Bože slnka
do nového hrnka;
veď ti ho ta dáme,
keď sa poihráme.“

Ako redakčná poznámka k tejto riekanke sa uvádza začiatok podobnej riekanky: „V Nitriansku započínajú: Vyndi, vyndi slniečko za mäďové zrníčko atď.“ (s. 89, materiál zo zbierky Andreja Truchľého).

Privolávanie slnka vo forme detskej riekanky bolo (aj podľa nášho výskumu z roku 2011) živé ešte v prvej polovici dvadsiateho storočia. Naša informátorka uviedla, že deti vo Zvončine pri Trnave pri zamračenej oblohe takto privolávali slnko:

*Vyndzi, vindzi, slnko,
na makové zrnko,
vindzi, vindzi na kopec,
uvidíš tam šezd ovéc
a sédmého barana
ze zlatíma roháma.*

Doteraz sa deti v materských škôlkach učia riekanky, napríklad aj túto:
Slnko, slnko,
pod' na naše líčka,
dáme ti vajíčka.
Otvoríme vráta,
dáme ti kus zlata.

Popri riekankách je motív slnka silný aj v piesňach a ľudových rozprávkach. Piesňovú tvorbu v tomto príspevku obídeme a necháme na láskavého čitateľa, aby si pripomenul piesne, v ktorých sa slnko snažili presvedčiť, aby zapadlo skôr, alebo naopak, aby ešte nezapadlo, aby zasvietilo či svietilo menej, lebo nám uhorí biela tvár. A slnko nebolo iba v ľudovej piesňovej tvorbe, veselo si zažiaril aj v najnovších piesňach, svieti si v básňach autorov už celé stovky, ba skôr tisícky rokov. A ako krásne. My sa len krátko pristavme pri rozprávkach. V nich sa dosiaľ jasne zachovali predstavy o slnku ako o živej bytosti. Spomeňme si na Dobšinského rozprávky Cesta k slncu, Zlatí bratkovia, Plavčík a Vratko, čo osušajú slzy sveta, na všetky slniečkové šaty pre princov a princezné, na zlaté vlasy, na krásavice, ktorých jas oslepoval

ako slnce, a kto sa na ne zaďival, na mieste skamenel, na Slncového koňa, ktorý prinášal život do krajiny smutnej ako hrob, temnej ako noc, lebo do nej slnce nikdy nezasvietilo. Na rozprávky, v ktorých sa chodilo po radu k slniečkovej materi alebo priamo k slnku. V nich slniečková mať vypúšťa ráno na oblohu slniečko ako malé dieťa, napoludnie je z neho už dospelý muž a večer sa vracia do jej lona ako stavec. Múdry a niekedy nebezpečný, takže sa pred ním rozprávkový hrdina alebo rozprávková hrdinka niekedy radšej skryjú pod korytom.

Pavol Dobšinský v druhom zväzku Prostonárodných slovenských povestí uvádza k rozprávke O Plavčíkovi a Vratkovi, čo osušajú slzy sveta poznámku, že meno *Vratko* zvolil ako slovenskejšie. Jeho informátor „valach menuje ho *Vraceli*“ (s. 471). Z Dobšinského sa do Kálalovho slovníka (heslo *slnce*, s. 616) dostala *Slniečnica* ako „panna chodíci v poledním úpalu po poli a usmrcujúci pracujúci“. Popri nej je tam aj iný význam, ktorý je známy napríklad v Gemeri. Ak tam niekto vraví, že *ho opálila slnešnica* (Rochovce pri Rožňave), značí to, že dostal úpal. Hoci v rozprávkach sa ľahko možno dostať na miesta, kde *ani slnko nezasvieti, ani vtáčik nezaletí*, my môžeme zaletieť do dávnej minulosti a spomenúť si ešte na meno *Dažbog*, ako ho uvádza napr. Ipatievsky letopis pre slnko, či slnečné božstvo. Jeden z výkladov tohto teonyma je „dávajúci šťastie, blaho“.

Môžeme predpokladať, že z tohto pohanského kultu vyplývajú mnohé zvyky a magické praktiky v rôznych oblastiach ľudského života a práce. Dôležité to bolo pri liečebných a zariekacích praktikách. Mnohé činnosti sa mali vykonávať pred východom slnka: *Weliky patek ness sluncze winde urob z maternih konopi prowažek* (18. st.); (proti počarovaniu) *zmyty se ma dewateryčkem rano do sluncza wstawany* (17. st.); *nakopag koreny streloweho a to pred wychodom sluncze a zwar w luhu* (1740). V Pukanci pri Leviciach *rad'ia aj kroped' vodou pred vychodom slnka, ale voda musi biť studená*. Iné činnosti bolo vhodné vykonávať iba po západe slnka, ako o tom svedčí doklad z Rozhanoviec pri Košiciach: *Pokel' slunko švecelo, nezašlo, nedali žolti koreň uživac*.

V 70. rokoch minulého storočia bola zapísaná zariekacia formula z obce Mende v Maďarsku: „Používala sa pri liečení ziabří. Špecialistka šla v čase západu slnka s postihnutým dieťaťom do záhrady pod hrušku a riekla:

*Dole, slnko, dole,
za zelenú horu
a vi, ziabre, uťekajte
za hruškovú kuoru.*

Keď špecialistka vypovedala slovo *ziabre*, zotrela jazyk dieťaťa nožom.“ (Žiláková, s. 71)

Na vysvetlenie chceme uviesť, že na území Slovenska je lexéma *ziabre*, *ziabre* zachytená vo význame zápalového vyrážkového ochorenia sliznice ústnej dutiny u ľudí, ale aj u koní a dobytká. *Žiabre* sú doložené v takomto význame zo stredného Slovenska – z okolia Liptovského Mikuláša, Banskej Bystrice, Levíc a Rožňavy, variant *ziabre* je z okolia Lučenca.

Podobne liečenie hampory (vo Zvončine *humpora*) sa muselo vykonávať pred východom slnka, ako o tom svedčí tento krátky text zo spomenutej obce:

Dzетка boli kováč. Ked malo volakeré dzecko humporu, tak chodzili za ním. Moseli prind do vícho clnka. Mál kropenicu s takích strapcóf z handér. S tím kropíl ohen, ked mu silno horelo. Do téj vodi hu namočíl, kropíl to dzi-ta a zarikál. Ale čo hovoril, to už nevím. (Zaznamenala E. Dvornická v roku 2011.) Hampora je na strednom a západnom Slovensku infekčná kožná choroba detí, trichofýcia (por. SSN1, s. 545).

Slnko bolo dôležité pri rôznych poľnohospodárskych a remeselníckych prácach: V pozitívnom zmysle na vysušenie, zahriatie, dezinfekciu. Na slnku sa sušili periny, šaty, seno, bielilo sa plátno, ohrievala sa voda, sušili sa rôzne výrobky, nepálená tehla... Všetky tieto a im podobné činnosti vyžadovali priame a dostatočne silné pôsobenie slnečného žiarenia. Pekne nám to dokladajú vety zo Slovníka slovenských nárečí, jeho kartotéky aj z Historického slovníka slovenského jazyka. Už v 17. stor. *platno, aby se ubyelilo, na slunce se prostyera* (1666). Presne takisto to bolo v 20. storočí napríklad aj v Ratkovej pri Revúcej, kde *plátno sã v zime tkalo a na jãr na slniašku biãlilo*. V slnečný deň si gazdiná naplánovala a potom vydala príkaz: *Ňeskã duchni povikladãme na slnko* (Veľké Bielice pri Topoľčanoch). Tak ako všade i v Rajci pri Žiline si pochvaľovali, ako *na tem sunku to prádlo ríchló posklo*. Takisto v Skalici vedeli, *ket piekňe svítí slunko, treba luftovať perini aj šati*. V Liptovskom Hrádku *geľeti treba dad' visknúď na slnko*. A v Prejte pri Ilave *malí také drevenné formi, do toho to narobili, nechali visušid na slnku, potom to ukladali a s toho sa skladali obitnosti*. A takto by sme mohli pokračovať ďalej. Ako sa však vraví,

všetkého veľa škodí. Aj toho slniečka. A tak sa stretáme aj s nepriaznivými účinkami slnečných lúčov, ktoré môžu byť prisilné, a tak poškodiť. Slnečné dni, ale zároveň tiež potrebovalo sušenie bylínok a kvetov: *tjeto kwety treba bude wssecky posussit, a to ňe na sluncy, ale w tuoňj* (18. st.). Opatrnosť bola na mieste pri mede a oleji, lebo *med wiloženi na slunce zbelge* (18. st.); rovnako aj *oleg stari obelge, gestli se na slunce wiložj* (18. st.). Aj drevo a drevené výrobky sa nemali nechávať na priamom slnku, lebo *ke ca surovuo drevo ňehá sknuď na prutkom slnku, sa pokríví* (Ležiachov pri Martine), aj nejedna doska sa už o *tej horúčosti na slnku ocerila* (Prievidza), a ak sa drevené riady *visuřeli na sunku, porosípalo sa to* (Rajec).

Dôležitá bola aj orientácia stavieb, a to nielen svätýň a domov, ale aj *dwerce neb obloki na kurjencoch magu proti wjchodu slunce obracené byti* (1787). A keď už sme zahryzli do orientácie, nemôžeme obísť orientáciu v čase. Od základného rozlíšenia dňa a noci, cez slnečný rok a meranie času slnečnými hodinami a ich predchodcami. Aj o tých predchodcoch nám zostali v jazyku pamiatky. Z Békešskej Čaby sa zachovalo z 19. stor. meranie výšky slnka podľa petrencových drúkov: „*eřte je slnka na dva drúke*“ (Kmeť, s. 140). Tento spôsob merania dokladá aj nárečový materiál. Zo Šípkového pri Piešťanoch pochádza doklad *slnko už bolo na pavúz*, bolo teda nad obzorom vo výške prirovnanej k dĺžke pavúza. Z Dlhej Lúky pri Bardejove (F. Buffa, s. 252) fakt, že slnko je už dosť vysoko, vyjadruje aj frazeologická jednotka *slonko už na tri kopije*. Rovnaký význam má aj vyjadrenie *slonko už na falat* z tej istej obce, podobne *slunko už na falace a un eřči ňestanul* (Krivany pri Sabinove), teda slnko je už na kuse.

Z Historického slovníka slovenského jazyka sa dozvieme, že slnečný rok *ge čas ze 12 slunečnych mesycuw, ktery čas običegne na 365 dnj, 5 hodiny, 48 minuti a 37 sekundy wstanowen bywa* (1781). Najdôležitejšími obdobiami, ku ktorým sa viazalo najviacej zvykov a magických rituálov (mnohé z nich pretrvávajú dodnes), boli dni slnovratov. Čas *nawracani slunka, obracani, které w roku dwakrát bywá* (1763). Opäť nám pomôžu citáty. Bude vhodné priblížiť si, akým spôsobom zasiahla zmena juliánskeho kalendára na gregoriánsky kalendár do zvykoslovía.

„Preloženie začiatku roka z Vianoc na Nový rok reformou kalendára v roku 1582 za pápeža Gregora VIII. sa svojsky odzrkadľuje aj v ľudovej religiozite Slovákov. Jednak sa konzervatívnym spôsobom zachováva pô-

vodný charakter dňa Lucie, ktorému patrí najkratší deň a najdlhšia noc roka, tým je aj začiatočným dňom zimného slnovratu, na druhej strane sa však prispôsobuje k novému kalendárnemu systému a preloží túto zvláštnosť na iný deň (napr. na Vianoce), alebo výraz vzťahujúci sa na najkratší deň kompromisným spôsobom pripisuje celému obdobiu od Lucie do Vianoc.“ (Ondrej Krupa, s. 92)

Náprotivkom zimného slnovratu je letný slnovrat, prichádza *zastaweni (naspet postupeni) slunce a počina leto* (17. st.). K tomuto dňu sa nám najlepšie vyjadria už uskutočnené výskumy.

„Ústredným dňom letného slnovratu bol 24. jún, deň Jána. Ohne, ktoré sa v tento deň zapalovali na vrškoch (*vajano, sobotki, sobitki*), symbolizovali slnko víťaziace nad tmou. Boli to poväčšine vatry, ktoré prítomní preskakovali. Verilo sa, že kto vatru preskočí, nemusí sa v tom roku báť smrti. Na hornom Spiši mali ohne jasnú symboliku slnka. Na vysoký stĺp pripevnili zvislo otáčavé koleso a naň povešali nádoby z kôry naplnené živicom, ktorú zapálili. Podľa početných správ z prvých, ale aj ďalších storočí nášho [rozumej druhého, pozn. autorky] tisícročia boli letné slnovratné slávnosti časovo podstatne rozsiahlejšie, spojené s hrami dospelých ľudí, ženatých i slobodných, ktoré neraz mali značne erotický charakter. Posvätnú funkciu ohňa zdôrazňovali aj rozličné zákazy, donedávna rešpektované. Nielenže sa v tento deň nesmel požičiavať, ale nesmeli sa doň hádzat' smeti, liať voda alebo pľuť. Ešte pred východom slnka chodili ženy zbierať liečivé rastliny.“ (E. Horváthová, s. 1018)

V Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska sa v hesle *slnko* spomína i prísaha na slnko. Jazyk zachytáva tento prastarý spôsob potvrdzovania svojho slova. V Zátureckého zbierke slovenských prísloví, porekadiel a úsloví nájdeme aj takéto zaklínania sa: *Nech nikdy slnko božie na mňa nezasvieti! – Aby ma slnce neosvietilo!* (XVII/95). Istú súvislosť možno predpokladať aj pri nasledujúcich vetách zo zbierky Slovenské obyčaje, povery a čary: *Bodaj sa tvoje slovo osvietilo – splnilo – Ale aby sa ti, hľadže, slovo osvietilo!* – stoj si v slove, splň, čo sľubuješ! (s. 34/676). Materiál k tejto téme je nesmierne bohatý, a tak sa k slncu vydáme ešte raz v budúcom čísle.

LITERATÚRA

Atlas slovenského jazyka. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá: Mapy. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968. 314 s. – Časť druhá. Úvod, komentáre, materiály. Red. J. Štolc. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968. 200 s.

Atlas slovenského jazyka. 3. Tvorenie slov. Časť prvá. Mapy. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1981. 424 s. – Časť druhá. Úvod, komentáre, dotazník, indexy. Red. F. Buffa. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1978. 248 s.

BUFFA, Ferdinand: Slovník šarišských nárečí. Prešov: Nauka 2004. 350 s.

DOBŠINSKÝ, Pavol: Prostonárodné slovenské povesti. Zv. 2. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1958. 476 s.

DOBŠINSKÝ, Pavol: Slovenské obyčaje, povery a čary. Bratislava: Nakladateľstvo Pictus, spol. sro., Edícia Pramene 1993. 150 s.

Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. 1., 2. J. Botík – P. Slavkovský (vedúci. red. kolektívu). Bratislava: Veda 1995. 485 s. + 448 s.

Historický slovník slovenského jazyka. 1. – 7. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008.

HORVÁTHOVÁ, Emília: Zvykoslovie a povery. In: Slovensko. Lud. 2. časť. Red. B. Filová – J. Mjartan. Bratislava: Obzor 1975, s. 985 – 1031.

KÁLAL, Karel – KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Vlastným nákladom. Banská Bystrica: Slovenská Grafia 1923. 1116 s.

KMEŤ, Miroslav: Pamätosti Békeš-Čabianske od Ľudovíta Haana. Békéscsaba: ZSM a SGVŠK 1991. 176 s.

KOLLÁR, Ján: Národné spievanky. 2. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1953. 687 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 3., dopl. a preprac. vyd. pripravili J. Kačala, M. Pisárčiková, M. Považaj. Bratislava: Veda 1997. 944 s.

KRUPA, Ondrej: Kalendárne obyčaje. I. Jeseň, predvianočné obdobie, Békešská Čaba: Slovenský výskumný ústav 1996. 332 s.

KULIŠIĆ, Špiro – PETROVIĆ, Petar Ž. PANTELIĆ, Nikola: Srpski mitološki rečnik. Beograd 1970. 328 s.; <http://www.scribd.com/doc/32172615/Srpski-Mitoloski-Rečnik-Grupa-Autora>

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha: Nakladatelství ČSAV 1957. 628 s.

MÁZOROVÁ, Mária – ONDREJKA, Kliment a kol.: Slovenské ľudové tance. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1991. 383 s.

ONDREJKA, Kliment: Tradičné hry detí a mládeže na Slovensku. Bratislava: Veda 1976. 321 s.

Slovník slovenských nárečí. 1. – 2. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994 – 2006.

ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Bratislava. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1965. 396 s.

ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Bratislava. Slovenský Tatran 2005. 816 s.

ŽILÁKOVÁ, Mária: Dynamika jazyka Slovákov v Maďarsku. Štúdie. Budapešť: ELTE BTK 2004. 220 s.

ROZLIČNOSTI

Používanie slovesa spojzdníť

Pri vypracúvaní oficiálnych pracovných materiálov zamestnanci jednej hasičskej a záchrannej stanice zaváhali nad vhodnosťou použitia výrazu *spojzdnenie* v spojení so slovom *rádiostanica*, obrátili sa preto na jazykovú poradňu Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

Slovo *spojzdnenie* je gramatický tvar (slovesné podstatné meno) slovesa *spojzdníť*, ktoré má podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka (2003) významy 1. „urobiť pojazdným“ alebo 2. „urobiť zjazdným“. Dnes už málo kto pociťuje toto sloveso ako novšie, no treba pripomenúť, že je v slovenčine doložené „len“ niekoľko desaťročí, čo potvrdzuje príspevok Jána Kačalu *Nové sloveso spojzdníť* v 9. čísle časopisu Kultúra slova v r. 1978, ako aj skutočnosť, že v Slovníku slovenského jazyka, ktorý vychádzal v rokoch 1959 – 1968, sa neuvádzalo. Do Pravidiel slovenského pravopisu sa sloveso *spojzdníť* zaradilo až v roku 1991.

V pôvodnom význame sa sloveso *spojzdníť* používa hlavne v spojení s názvami rozličných dopravných prostriedkov, čo dokladajú aj takéto vety vybrané zo Slovenského národného korpusu (SNK): *Konečne sa mu podarilo spojzdníť starý bicykel.* – *Auto najľahšie spojzdníte s ochotným sedom a štartovacími káblami.* – *Mazdu sme spojzdnili doslova v hodine dvanástej.* – *Niektoré sanitky je možné spojzdníť len po generálnej oprave.* – *Atrakciou bude spojzdnenie parného vlaku.* – *Myšlienka zrekonštruovať a spojzdníť povstalecký pancierový vlak vznikla pred niekoľkými rokmi.* Rovnako často sa sloveso *spojzdníť* a od neho utvorené slovesné tvary – slovesné podstatné meno *spojzdnenie* a prídavné slovo *spojzdnený* používajú aj v súvislosti s objektmi, po ktorých alebo cez ktoré sa jazdí (ktoré sú zjazdné), napr. s cestou, mostom, tunelom: *Hlavnou prioritou je spojzdnenie hlavných ciest.* – *Do konca volebného obdobia by mala byť spojzdnená celá diaľnica D1 z Bratislavy do Košíc.* – *Križovatku spojzdnili o mesiac a pol skôr.* – *Po spojzdnení tunela náčelník očakáva radikálnu zmenu k lep-*

šiemu. – Čertovicu popoludní zrejme spojazdnia. – Tento rok bude prvýkrát spojazená bobová dráha (SNK). V súčasnosti má však v bežnej jazykovej praxi sloveso *spojazdniť* oveľa širšiu spájateľnosť, používa sa vo všeobecnejšom význame „uviesť do prevádzky, do používania“, a to v spojeniach s rozličnými prístrojmi, zariadeniami aj celými oddeleniami či prevádzkami, napr. *Nestihli sme spojazdniť kotol.* – *Ďalšia väčšia výtržnosť bola priamo v centre Manchestru, kde sa nepodarilo spojazdniť veľkoplošnú obrazovku.* – *V dedine treba spojazdniť čistiareň odpadových vôd.* – *Podarilo sa nám spojazdniť novú úrazovú chirurgiu.* – *Bufet by chceli spojazdniť už najneskôr do polovice februára.* – *SPP tento týždeň spojazdniť aj malý plynovod.* – *Bez jeho súhlasu atómku spojazdniť nemôžu* (SNK). Sloveso *spojazdniť* sa často používa aj v súvislosti s elektronickou komunikáciou, napr. *Stránku [webovú] by sme vytvorili a hociktorý študent strednej školy by bol schopný bez problémov ju spojazdniť.* – *Dlhodobo propagovaná služba online sťahovania skladieb je konečne spojazená.* Našli sme dokonca aj doklad na použitie slovesa *spojazdniť* v spojení s osobou vo význame „oživiť“, resp. ako súčasť spojenia s významom „vyliečiť“: *Lekári sa mu snažia spojazdniť aspoň základné životné funkcie* (SNK).

Uvedené príklady potvrdzujú rozšírenosť (možno až obľúbenosť) slovesa *spojazdniť*, ktoré aj napriek svojim prvotným významom „urobiť jazdným“ a „urobiť zjazdným“ nespôsobuje v prenesenom význame „uviesť do prevádzky“ komunikačné problémy. Napriek tomu však nemožno jeho použitie v tomto prenesenom význame vždy hodnotiť ako úplne štylisticky neutrálne, skôr ako hovorové. Príznakovosť slovesa *spojazdniť* v uvedenom význame potvrdzuje nielen váhanie opytujúcich opísané v úvode príspevku, ale aj niekoľko príkladov (hlavne z publicistických textov), v ktorých sa sloveso použilo v úvodzovkách.

Na otázku naznačenú v úvode, či je vhodné použitie slova *spojazdnenie* v spojení so slovom *rádiová stanica*, možno odpovedať kladne, no v prípade oficiálnych materiálov určených všetkým zamestnancom sme odporúčali siahnúť po neutrálnom jazykovom prostriedku, akým je viacslovné spojenie *uviedenie do prevádzky* alebo jednoslovné výrazy *sprevádzkovanie*, resp. *sfunkčnenie*, teda *sprevádzkovanie rádiových staníc* či *sfunkčnenie rádiových staníc*.

Iveta Vančová

SPRÁVY A POSUDKY

Významné jubileum Jany Skladanej

Všelijako mnohostranne sa dá zvažovať pojem šťastia. Na toto slovo sa dá nazerať z objektívnych, ale i vyslovene subjektívnych pozícií. No nech je tak či onak, isté je, že šťastie nemôže byť bez ľudskosti. To znamená, že je iste šťastím stretnúť dobrého človeka, ale ešte väčším šťastím je byť s takýmto človekom zviazaný putami spoločného priateľstva a spoločnej práce.

Tieto slová nám prichádzajú na um, keď si pripomínáme, že máme šťastie už niekoľko rokov byť v spoločnosti dobrého, nezištného človeka a priateľky doc. PhDr. Jany Skladanej, CSc., ktorá v týchto dňoch slávi svoje významné životného jubileum – 70 rokov.

Sme presvedčení, že hovoriac za seba hovoríme – pars pro toto – aj za všetkých terajších aj minulých kolegov, ale i za všetkých študentov, že vyslovujúc svoj názor vyslovujeme aj názor tých, ktorí sa s doc. Janou Skladanou dostávali v živote do styku, totiž názor, že s menom našej jubilantky sa synonymne spája predstava dobrého človeka.

Pripomeňme si niektoré fakty i faktory určujúce doterajšiu životnú púť aj bohatú tvorivú bádateľskú činnosť Jany Skladanej.

Jana Skladaná sa narodila v Banskej Bystrici 27. 2. 1942 (s priezviskom Čajánková). V rokoch 1959 – 1964 študovala na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave slovenčinu a latinčinu. R. 1964 prišla do Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra (ktorý sa do r. 1967 nazýval Ústav slovenského jazyka SAV), kde pôsobila do roku 2005. V r. 1995 – 1999 bola vedeckou tajomníčkou ústavu, od r. 2000 pôsobí aj na Katedre slovenského jazyka a literatúry na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave. V r. 1996 dostala Cenu SAV za popularizáciu vedy, v tom istom roku aj prémie Literárneho fondu udelenú autorskému kolektívu za dielo *Historický slovník slovenského jazyka 4* (ako členka kolektívu), v roku 2009 Cenu SAV za vedecko-

-výskumnú prácu na Historickom slovníku slovenského jazyka a v r. 2010 Cenu poroty JTP za slovník vydaný v Slovenskej republike. V roku 2005 získala vedecko-pedagogický titul docentky.

Počas štúdií na univerzite (r. 1961) stála pri zrode a realizácii tzv. slovenského týždňa Pražskej letnej školy slovanských štúdií, ktorý dal základ reprezentatívneho podujatiu Studia Academica Slovaca.

Jana Skladaná už počas vysokoškolského štúdia spoznávala možnosti tvorivej bádateľskej atmosféry výskumného pracoviska – v dialektologickom oddelení Ústavu slovenského jazyka SAV pripravovala pracovné elaboráty jazykových máp do Atlasu slovenského jazyka. Po nástupe do ústavu, v ktorom pôsobila štyri desaťročia, pracovala v historickom oddelení, kde zúročila svoje vedomosti zo slovenčiny a latinčiny. Hlavným objektom jej bádateľskej činnosti sa stala problematika dejín spisovnej slovenčiny, vývinu slovenského jazyka a dialektológie, diachrónnej frazeológie a jazykovej kultúry. Prvé roky jubilantkinej práce sa spájajú s oblasťou jazykovej kultúry. Denník *Lud* jej uverejnil v rokoch 1969 – 1971 vyše sto drobných príspevkov, neskôr publikovala popularizačné články o jazykovej kultúre aj vo *Večerníku*, v *Pravde*, *Smene* i v rozhlasovej Jazykovej poradni. Jana Skladaná bola aj členkou redakčnej rady Kultúry slova (1994 – 2005), ako jazyková redaktorka pôsobila aj v *Historickom časopise*, v poslednom desaťročí uverejňovala odborné príspevky v *Historickej revue*, dodnes publikuje svoje príspevky v časopise *História*.

Od svojich pracovných začiatkov sa venovala dejinám nášho jazyka a jazykovej kultúre. V r. 1965 v *Československom terminologickom časopise* v spoluautorstve s M. Majtánovou jej vyšla štúdia *Názvy mier a váh v slovenských lekárskejších časopisoch zo 17. a 18. storočia*. Objavila závažnosť Kamaldulského slovníka pre výskum slovnej zásoby slovenčiny v predspisovnom období. V tejto súvislosti treba pripomenúť najmä štúdie *O vzniku a autorstve tzv. Hadbavného slovníka* (1971), *O rozsahu slovnej zásoby v Kamaldulskom slovníku z roku 1763* (1977), *Významný kodifikačný pokus v predspisovnom období slovenčiny* (1985). R. 1973 vyšiel ukážkový zväzok *Slovenského historického slovníka z predspisovného obdobia* – Jana Skladaná bola spoluautorkou koncepcie a diela a kmeňovou členkou autorského kolektívu v rokoch koncipovania jednotlivých zväzkov *Historického slovníka slovenského jazyka*. V redakčnej rade sledovala najmä spracúvanie

historickej frazeológie, ktorá sa stala hlavnou oblasťou jej ďalšieho výskumu. Rozsah jej bádateľskej práce zachytávajú súpisy jej prác (Slovenská reč 1992, 2002). Tu môžeme spomenúť tie najvýznamnejšie tituly uverejnené v domácich i zahraničných periodikách: *Problémy frazeológie z hľadiska diachronie* (1983), *Z problematiky frazém v historickom slovníku* (1988), *Jazyk slovenských katechizmov zo 16. – 18. storočia* (1998). V r. 1993 J. Skladanej vychádza knižná publikácia *Frazeologický fond slovenčiny v predpisovnom období*. Autorka v nej formuluje teoretické a metodologické východiská diachronného prístupu ku skúmaniu slovenských frazém. Jubilantka stála pri zrode *Bibliografie slovenskej idiomatiky, frazeológie a paremiológie* (1992), *Frazeologickej terminológie* (spoluautorka, 1995). Ako vedúca grantovej úlohy redakčne pripravovala vydávanie zborníkov zo série *Studia Culturologica Slovaca* (I. zväzok vyšiel 1996, II. zväzok 2001). Z oblasti kázňovej a inej náboženskej spisby uverejnila viaceré štúdie – *Odras kresťanskej kultúry v slovenskej frazeológii* (1996), *Jazyk kázni P. J. Zruneka OFM* (2001), *Frazeológia v rámci biblického kontextu* (2001). Ďalšou významnou knižnou publikáciou J. Skladanej sú *Slová z hlbín dávnych vekov* (1999), za ktorú autorka získala ocenenie SAV za popularizáciu vedy.

Jana Skladaná je spoluautorkou významného encyklopedického diela *Encyclopaedia Beliana* (1. – 4. zv., 1999 – 2005). Z redakčnej činnosti nesmieme ešte zabudnúť na *Pramene k dejinám slovenčiny* (1992) a *Slovník súčasného spisovného jazyka A – G* (2006).

V poslednom desaťročí sa Jana Skladaná vo svojich štúdiách (ktoré prezentuje najmä na konferenciách doma aj v zahraničí) zaoberá aj výskumom jazyka rôznych písomností, rukopisov aj tlačенých pamiatok: *Jazyk mestských kníh zo 16. – 18. storočia* (2000), *Jazyk súkromnej korešpondencie Anny Márie Sentivániovej* (2004), *Jazykový charakter lekárskeho rád a poučení v predpisovnom období* (2009).

Jana Skladaná sa dožíva svojho jubilea v plnom pracovnom nasadení a v tvorivom rozmachu, svoje skúsenosti a poznatky odovzdáva mladšej generácii s veľkým entuziazmom.

Rozvíja v sebe aj v iných pozitívne vlastnosti, z ktorých na prvom mieste by sme menovali altruizmus, vo svojom zornom poli má predovšetkým záujem iných a až potom záujem svoj. A to sú črty, ktoré našu jubilantku charakterizujú.

Tieto nanajvyš humánne atribúty môžu zdobit' jednotlivca iba vtedy, ak vznikli z poznania, že obetavosť a dobré ľudské slovo prinášajú tomu, kto ich rozdáva, vari ešte väčšie šťastie ako tomu, kto ich prijíma.

Naša jubilantka patrí k tým, u ktorých ľudskosť je ozajstná, na ktorých sa dá spoľahnúť v každej životnej situácii. Do budúcich liet želáme našej jubilantke veľa zdravia, osobnej i pracovnej pohody, aby mohla naďalej prispievať k rozvoju našej jazykovedy.

Mnogo leta!

Renáta Ondrejková – Tatiana Laliková

Za docentom Ladislavom Navrátilom

*Života kniha zavrela sa,
písaná srdcom...*

19. októbra minulého roku opustil naše rady v šesťdesiatom štvrtom roku života pracovník Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, vysokoškolský učiteľ, kolega a priateľ doc. PaedDr. Ladislav Navrátil, PhD.

Nie je ľahké pri odchode dobrého človeka, pedagóga, manžela, otca, starého otca vyjadriť veľký bôľ nášho srdca. Spomienky na kolegu Ladislava Navrátila môžeme rozdeliť do dvoch rovín: na pedagogickú, takpovediac profesijnú, a na osobnú, takmer súkromnú. Ladislav Navrátil si mladších kolegov získal svojím príkladným rodinným životom, svedomitosťou a pracovitosťou vo svojej dlhoročnej pedagogickej, didaktickej a vedeckovýskumnej činnosti. Jeho skutočná kolegialita sa prejavovala v zdvorilosti, ohľaduplnosti, priateľskosti, a to aj k oveľa mladším kolegom. Vždy ochotne poradil, pomohol, pretože bol tvorivým, usilovným a metodicky fundovaným pedagógom, ktorý k svojmu učiteľskému povolaniu pristupoval so všetkou zodpovednosťou, dobre pripravený a s maximálnym profesionálnym a ľudským zaujatím.

Bol človekom, ktorý mladej generácii sprostredkúval nielen odborne overené poznatky, ale rozvíjal ich jazykové myslenie a cítenie, zmysel pre jazykovú kultúru. Svoje výsledky vedeckej práce prezentoval nielen vo vedeckých, odborných štúdiách a článkoch, v recenzovaných zborníkoch, ale najmä v učebných príručkách, ktoré sa stali základnou literatúrou pre štúdium morfológie slovenského jazyka. Napriek ťažkej chorobe šíril okolo seba stále optimizmus a jemu vlastný humor. Veril, že sa vráti medzi „svojich“ študentov, ktorí ho mali radi a vysoko hodnotili jeho odbornosť, intelektuálnu komunikáciu a metodické postupy.

Ladislav Navrátil sa hneď po skončení štúdia na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Trnave začal orientovať na pedagogickú činnosť. Vyučoval na základných deväťročných školách v okrese Nové Zámky a zároveň si svoje pedagogické skúsenosti rozširoval externým doplňujúcim štúdiom a vlastnou publikačnou činnosťou v metodických časopisoch *Komenský, Slovenský jazyk a literatúra v škole* a v *Učiteľských novinách*.

Vo funkcii odborného asistenta pracoval od roku 1982, najskôr na Katedre slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty UK v Bratislave so sídlom v Trnave a od r. 1986 nepretržite pracoval na Katedre slovenského jazyka Pedagogickej fakulty v Nitre. Začal sa orientovať na zvukovú a morfológickú oblasť jazyka. Popritom sa zaoberal metodickými otázkami vyučovania slovenského jazyka ako materinského a štátneho jazyka, ako aj špecifickými problémami pravopisu slovenského jazyka. Zanechal po sebe desiatky príspevkov, ktorých cieľom bolo pomôcť študentom a ostatným záujemcom zvyšovať úroveň pravopisných vedomostí Slovákov. Výsledky vlastnej vedeckovýskumnej činnosti tvorivo aplikoval v jazykových príručkách *Nominálne slovné druhy* (2002, 2005, 2009), *Neohybné slovné druhy* (2001, 2003, 2009) a *Slovesá – kráľovský slovný druh* (2009). Okrem toho je spoluautorom publikácie *Pravopis – praktická príručka slovenského pravopisu s cvičeniami a diktátmi* (2005), ktorá sa používa pri výučbe študentov odboru predškolská a elementárna pedagogika. K uvedeným publikáciám treba ešte priradiť desiatky prác v domácich a zahraničných zborníkoch, odborné články a príspevky vo vedeckých a metodických časopisoch a tiež recenzie.

Treba podotknúť, že jeho pracovnú etiku výrazne charakterizovala autorská zdržanlivosť a prísna sebakritická striednosť. Aktívne spolupracoval

s viacerými slovenskými denníkmi a periodikami. Prispieval do časopisu Kultúra slova, pričom sa zameriaval na objasňovanie parciálnych otázok morfolologickej a zvukovej roviny.

Pre Katedru slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre je veľkou stratou, že Ladislav Navrátil náhle uzavrel svoju diskusiu so životom. Aj keď od nás odišiel, zostane v našej pamäti, zostane v nás kus jeho ľudského a pedagogického odkazu, ktorým dokázal a vlastným príkladom života aj potvrdil, že je možné žiť svoj život podľa ideálov, ktoré uznával.

V mene kolegov vďaka za taký príklad života.

Renáta Hlavatá

Letná škola prekladu 2011

V dňoch 4. a 5. novembra 2011 sa konal už 33. ročník *Letnej školy prekladu*. Letnú školu prekladu od 32. ročníka organizujú spoločnosti prekladateľov umeleckej a odbornej literatúry s finančným príspevom Ministerstva kultúry SR a v spolupráci s Generálnym riaditeľstvom Európskej komisie pre preklad a s Literárnym fondom.

Pri pohľade na dátum tohto podujatia sa natíska otázka, prečo je v jeho názve slovo *letná*, keď sa konalo v novembri. Pred vyše tridsiatimi rokmi sa totiž letné školy prekladu konali naozaj v lete a až postupne sa presunuli na koniec leta do Budmeríc. Keďže Budmerice už nie sú pre tvorcov prístupné, organizátori našli vhodný priestor v Pezinku v hoteli Tilia, ale vyhovoval už iba termín začiatkom novembra. Súčasťou názvu tohto podujatia je *škola*. Možno si niekto pomyslí, že sa tu prekladatelia schádzajú na tvorivých dielnach a vedú mladých, menej skúsených prekladateľov cestičkami tohto náročného remesla. Iste, v začiatkoch to bolo stretnutie skúsených prekladateľov s mladými začínajúcimi kolegami a svojím spôsobom to naozaj pripomínalo školu, hoci bez známkovania. Postupne sa medzi prekladateľmi stala z názvu značka kvality a Letná škola prekladu sa zmenila na konferenciu o preklade pre tvorcov, vysokoškolských pedagógov, vedeckých pracovní-

kov, teoretikov aj praktikov prekladu za hojnej účasti študentov. Dnes už nikomu ani na um nepríde meniť názov tohto podujatia, hoci sa nekoná v lete, a škola to vlastne stále je.

Minuloročná Letná škola prekladu sa niesla v duchu témy *Preklad ako tvorba a autorská činnosť*. Prednášky opäť, a dá sa povedať, že už tradične, otvoril blok slovenskej lingvistiky. Slovenčina je pracovný nástroj každého prekladateľa, a preto organizátori dbajú na to, aby na každej Letnej škole prekladu odzneli najnovšie poznatky z výskumu nášho materinského jazyka. Už v úvode svojej prednášky *Slovenčina v premenách času* Sibyla Mislovičová z Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV uviedla, že jazyk je dynamický útvar, a zamerala sa na zmeny, ktoré sa udiali za posledných dvadsať rokov v postojoch jazykovedcov k jazyku, používateľov jazyka k jazyku a vo vzájomných postojoch medzi jazykovedcami a používateľmi jazyka. Zmeny nastali aj vo vzťahu jazykovedcov a používateľov jazyka k jazykovej kultúre, teda k jazykovej praxi. Jazykovedci dnes viac ako v minulosti rešpektujú používateľa a jeho komunikačné potreby, sledujú frekvenciu a uplatnenie konkrétnych jazykových prostriedkov v jazykovej praxi, citlivo zvažujú všetky okolnosti a svoje riešenia ponúkajú používateľom vo forme odporúčaní, a ak treba, vysvetľujú dôvody a používateľov usmerňujú. Nič nenariaďujú, nič neprirodzené používateľom nevnučujú. Táto prednáška mala u prekladateľov naozaj veľký ohlas najmä preto, lebo si ešte pamätajú, ako sme v minulosti na základe tzv. vydavateľských úzov menili v prekladoch napr. spojky *len* na *iba*, alebo sa v textoch nesmeli *otočiť*, mohli sa len *obrátit'*.

K lepšiemu poznaniu jazyka prispieva aj Slovenský národný korpus, jeden zo základných zdrojov, z ktorého čerpajú autorky Slovníka súčasného slovenského jazyka. Klára Buzássyová, vedecká pracovníčka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a jedna z hlavných redaktoriek tohto slovníka, ktorá sa venuje slovotvorbe súčasnej spisovnej slovenčiny, vo svojej prednáške pod názvom *Dynamika lexikálnej zásoby v zrkadlení súčasného slovenského jazyka* zaoberala sa vývinovými tendenciami v slovenskom jazyku. Venovala sa dynamike jazyka v diachrónií a synchronnej dynamike, hovorila o súčasnom spisovnom jazyku v širšom a užšom zmysle, o dynamike slovnej zásoby súčasnej slovenčiny a o základných tendenciách vývinu a pohyboch v slovnej zásobe slovenčiny v 70. a 80. rokoch minulého

storočia. Dozvedeli sme sa, že sa rozvíja slovná zásoba, pribúdajú neologizmy, v jestvujúcich lexikálnych jednotkách pribúdajú nové významy, nastáva reštrukturalizácia lexikálneho systému a napokon sa uplatňujú tendencie zahrnujúce viacero procesov, ako intelektualizácia a expresivizácia jazyka, terminologizácia, determinologizácia a internacionalizácia lexiky, a že sa slovná zásoba obohacuje aj z domácich zdrojov. Na záver svojej prednášky sa Klára Buzássyová zaoberala tvorivým prístupom prekladateľa k jazyku a prejavom takého prístupu z pohľadu jazykovedca.

Po slovenskej jazykovede sa začal blok zameraný najmä na umelecký preklad. Anton Eliáš, dekan Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a docent na Katedre ruského jazyka a literatúry FFUK v prednáške pod názvom *Tri slovenské preklady Eugena Onegina A. S. Puškina (J. Jesenský, I. Kupec, J. Štrasser)* porovnával preklady Puškinovho *Eugena Onegina*. Išlo o preklady J. Jesenského z roku 1942, I. Kupca z roku 1973 a J. Štrassera z roku 2002, ktoré vyšli v rozpätí sedemdesiatich rokov. Každá generácia pociťovala potrebu preložiť toto dielo svetovej literatúry nanovo. Podľa A. Eliáša nespokojnosť s predchádzajúcimi prekladmi pramení z prirodzenej snahy nájsť čo najadekvátnejšie riešenie dvoch kľúčových faktorov transpozície každého umeleckého diela z jedného historického obdobia do druhého a z jednej kultúry do druhej. Podrobne sa venoval dvom faktorom: kompaktnej prekladateľskej interpretačnej koncepcii originálu a kompaktnej prekladateľskej stratégii prenosu estetického účinku originálu do nového prostredia.

Z prednášky Márie Kiššovej, pôsobiacej na Katedre anglistiky a amerikanistiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, na tému *Detská literatúra anglofónnych krajín v slovenskom preklade* sa okrem podrobného prehľadu významných anglofónnych detských autorov a ich slovenských prekladov aj s menami prekladateľov a okrem informácie o prevahe fantazijnej literatúry na pulloch knihkupectiev účastníci Letnej školy prekladu dozvedeli aj o novom termíne *cross-over román*, ktorým sa pomenúva román napísaný pre deti, ale presahujúci aj na dospelých čitateľov. Ďalej sa v prednáške zaoberala trilógiou P. Pullmana *Temné hmoty* a prekladateľskými riešeniami a postupmi, ktoré zvolili autorky slovenského prekladu Oľga Kralovičová a Tamara Chovanová.

V prednáške *Porovnávacía literatúra a umelecký preklad* sa Ladislav Franek, prekladateľ, literárny vedec a pedagóg pôsobiaci v Ústave svetovej

literatúry SAV a na Katedre romanistiky Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, zaoberal porovnávacou literatúrou, ktorá sa zrodila v období romanizmu a počas 19. storočia, a komparáciou. Ako zdôraznil, pri komparácii treba zohľadňovať odlišné časopriestorové súradnice, realitu rozdielnych miest vzniku literatúr vrátane ďalších faktorov, ako sú napríklad poetika literárnych smerov alebo prúdov, genologické hľadisko a pod. Podľa Ladislava Franeka práve pre tieto a mnohé iné faktory niektorí literárni vedci pokladajú umelecký preklad za určitý druh medziliterárneho kontaktu, ktorý možno skúmať ako prenos cudzieho diela do danej kultúry, a tento preklad chápať ako nové literárne dielo, ktoré prekladateľ vytvára na základe prenesenia originálu do iného jazyka.

V prednáške *Jozef Félix a tvorivosť prekladu* Jana Truhlářová, romanistka, literárna vedkyňa, pedagogička, ktorá pôsobí na Filozofickej fakulte UK na Katedre romanistiky a v Ústave svetovej literatúry SAV, pripomenula vynikajúcu osobnosť, slovenského prekladateľa, literárneho vedca, historika a kritika Jozefa Felixa, zakladateľa romanistiky na Slovensku a teoretika prekladu, ktorého preklady François Villona *Malý testament* a *Veľký testament* sa stali medzníkom v dejinách prekladania poézie na Slovensku. Mnohé z Félixových prekladov sa dodnes čítajú, ako napríklad román Gustava Flauberta *Salambo* (1941), *Bedári* Victora Huga (1955, spolu s Jánom Belnayom). Félix pristupoval k prekladom literárnych diel z dávnejších období mimoriadne tvorivo a ako literát, filológ a prekladateľ si prizval k spolupráci na náročných veršovaných prekladoch básnikov, aby spolu pretavili dielo do básnického jazyka, ktorý mal veľmi podobné vlastnosti z hľadiska poetiky ako pôvodné dielo. Prístupy, ktoré Félix použil vo svojich prekladoch, z ktorých sú viaceré doteraz neprekonané, dodnes sa úspešne uplatňujú.

Mária Kusá, prekladateľka, pedagogička a vedecká pracovníčka, ktorá pracuje v Ústave svetovej literatúry SAV a na Filozofickej fakulte UK, prezentovala jedinečné a zatiaľ aj jediné bibliografické dielo: *Veronika Čejková, Mária Kusá: Slovenské myslenie o preklade 1970 – 2009, Bibliografia*, mapujúce začiatky a vývoj slovenskej translatológie. Vedci a literáti už nemusia pátrať po knižniciach, čo, kde a kedy o preklade vyšlo, tu si to nájdu „pod jednou strechou“ aj s fundovanou úvodnou štúdiou.

Veľmi zaujímavý bol aj blok venovaný odbornej literatúre, ktorý otvoril príspevok *Preklad ako tvorba v iných ako umeleckých prekladoch* Martina

Djovčoša, prekladateľa, tlmočníka a pedagóga na Katedre anglistiky a amerikanistiky Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Autor v ňom prezentoval časť výsledkov svojho unikátneho výskumu, ktorý mal za cieľ zistiť, kto, čo, za akých okolností a ako prekladá. Autorovi išlo predovšetkým o sociologické aspekty prekladu, ktoré môžu mať vplyv na prácu prekladateľa, a zároveň chcel poukázať aj na to, že pri každom type prekladu, či už umeleckom, alebo inom ako umeleckom, by sa mali uplatniť rovnaké pracovné postupy (interpretácia, koncepcia, reprodukcia), ak má byť preklad adekvátny.

Vladimír Biloveský, prekladateľ odbornej literatúry, pedagóg na Katedre anglistiky a amerikanistiky a prodekan pre medzinárodné vzťahy Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, sa venoval téme *Problematika prekladu pomedzných textov – Prekladové konkretizácie tvorby S. W. Hawkinga v slovenskom kultúrnom priestore*. Texty Stephena Hawkinga popularizujú vedecké poznatky pre širokú laickú verejnosť, a preto sa v nich výrazne prelína odborný, umelecký, ale aj esejistický štýl. V. Biloveský nazval tieto texty pomedznými textami. Na konkrétnych príkladoch poukázal na to, že ak prekladateľ nepochopí autora originálu, nastane situácia, že sa preklad stane nekomunikatívnym a text nie je v cieľovom kultúrnom prostredí akceptovaný. Čitateľ následne taký text odmieta a prestáva ho čítať. Preklady Hawkingových diel, ktorými sa autor prednášky zaoberal, neboli dielom translatológov, čo bolo zrejme aj z prepisu mien, z uvádzania časových údajov a názvov diel a z nejednotnej terminológie. Na záver prednášky V. Biloveský dospel k záveru, že čitateľ vníma preklad ako pôvodný text a že aj prekladateľ neumeleckého textu musí byť oboznámený s teoretickými poznatkami z translatológie a nestačí, ak je iba odborník v danom vednom odbore.

Témy z oblasti translatológie uzavrela prednáška Petra Kopeckého, docenta na Katedre translatológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre na tému *Francúzske a rumunské ekvivalenty sloviess vyjadrujúcich „reč“ zvierat v slovenčine*. V tejto skôr lexikologickej prednáške interdisciplinárneho charakteru sa prednášajúci venoval zoologickej a poľovníckej terminológii.

Záver 33. ročníka Letnej školy prekladu bol venovaný sociálnemu postaveniu prekladateľov a tlmočníkov, o čom referovali Mária Institorisová

a Yveta Šechnyová zo Slovenskej asociácie prekladateľov a tlmočníkov v príspevku *Informácia o súčasnom stave prekladu a tlmočenia v oblasti verejnej správy*. O systémovom riešení situácie prekladateľov v medzinárodnej organizácii CEATL (Európska organizácia umeleckých prekladateľov) informovala členka výboru CEATL Katarína Bednárová, prekladateľka, literárna vedkyňa a pedagogička, ktorá pôsobí na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského a v Ústave svetovej literatúry SAV. Situáciu v daňovom a odvodovom systéme a nadchádzajúce zmeny v ňom priblížili prekladateľka a textárka Mirka Brezovská v príspevku *Prekladatelia v období krízy a ekonomických reforiem* a Oľga Ruppeldtová, prekladateľka a predsedníčka Slovenskej spoločnosti prekladateľov umeleckej literatúry, v príspevku *Kultúrna politika – Situácia v daňových a odvodových otázkach*, čím uzavreli posledný blok tohto podujatia.

Na začiatku sme uviedli, že z Letnej školy prekladu sa stala konferencia, ktorá má zvuk medzi prekladateľmi a literátmi, a to potvrdili aj fundované prednášky na poslednom ročníku. Pre všetkých, ktorí sa na nej zúčastnili, bola aj vynikajúcim miestom stretnutia s kolegami z celého Slovenska a veríme, že aj inšpiráciou na vznik nových projektov i podnetom na ďalší výskum a novú spoluprácu.

Dáša Zvončeková

Veta a súvetie v písanom jazyku a v živej komunikácii

[GOTTHARDOVÁ, Gabriela: Slovenský jazyk – Syntax. Ružomberok: Katolícka univerzita 2008. 152 s.]

Nová vysokoškolská učebnica syntaxe vznikla na pôde Pedagogickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku. Jej autorkou je docentka menovanej fakulty Gabriela Gotthardová, ktorá sa tejto jazykovednej disciplíne venuje už dlhé roky počas pôsobenia na niekoľkých katedrách slovenského jazyka a literatúry (v Bratislave, Trnave, na slovenskej národnostnej katedre Katolíckej univerzity v Ostrihome).

Predloženú učebnicu koncipovala pôvodne tak, aby slúžila potrebám poslucháčov denného štúdia i potrebám poslucháčov študujúcich popri zamestnaní a pripravujúcich sa na pedagogickú dráhu. Neskôr niektoré kapitoly prepracovala a upravila vzhľadom na novší výklad viacerých termínov, doplnila vedeckými poznatkami na základe vlastných výskumov a výskumov súčasných jazykovedcov. Exemplifikovala ich vhodným jazykovým materiálom. Autorka podáva učebnú látku systematicky a názorne, poukazuje na systémovú spätosť jednotlivých pojmov. Všetky základné syntaktické konštrukcie znázorňuje aj grafickými obrazcami. Rozoznáva dva základné pojmy v tej istej skutočnosti: jazyk a reč. Jazyk je systém, sústava dorozumievania, ktorá je k dispozícii pre konkrétny jazykový prejav. Reč je vyjadrenie, oznámenie, komunikácia myšlienok, konkrétna realizácia v aktuálnej situácii. Jednotkou jazyka je veta a jednotkou reči je výpoveď. V školskej praxi sa zaoberáme jednotkami reči, ktoré nazývame vetami, čiže významovo ucelenými, gramaticky organizovanými a zvukovo uzavretými jednotkami jazyka (v písanej podobe ukončenými interpunkčnými znamienkami: bodkou, výkričníkom, otáznikom, bodkočiarkou). Pomocnými jazykovými prostriedkami sú modulácia hlasu a slovosled. Výpoveď ovplyvňujú aj mimojazykové prostriedky, a to mimika a gestá a nepriamo na ňu vplývajú aj iné okolnosti, konkrétna situácia a kontext.

Autorka člení učebnicu na päť základných kapitol. V prvej sa upriamuje na predmet skladby, na definíciu a hranice vety na základe gramatickej a zvukovej vetnej stavby.

V druhej kapitole predkladanej učebnice syntaxe sú spracované a vysvetlené všetky základné pojmy súvisiace s vetnou stavbou, skladmi a vzťahmi medzi členmi syntagiem (predikácia, determinácia, koordinácia, apozícia), s ich vyjadrením skladobnými prostriedkami (kongruencia, reakcia, adjunkcia; parataxa, hypotaxa), s rozlíšením pojmov slovo a vetný člen. Vetné členy delí na základné (subjekt, predikát, fundament), rozvíjacie (atribút, objekt, adverbíále), osobitný vetný člen (sekundárny predikát) a prístavkový (apozičný) člen. Tretiu kapitolu uzatvárajú nepravidelnosti vo vyjadrení vetného člena.

Štvrtá kapitola sa orientuje na jednoduchú vetu. Zahŕňa podrobnú analýzu poznatkov o vete, a to členenie viet podľa zloženia, členitosti, podľa

postoja hovoriaceho, ďalej prináša informácie o štruktúre vety, interpunkcii, o záporných a kladných vetách.

V piatej kapitole sa autorka venuje súvetiam, vzťahom viet v rámci jednoduchého i zloženého súvetia s viacerými gramatickými jadrami, formám vyjadrenia týchto vzťahov, klasifikácii jednoduchého súvetia a niektorým typom zložených súvetí. Vo vete je dôležitý slovosled, v jednoduchých i v zložených súvetiach poradie viet – vetosled. Medzi jednotlivými vetami zloženého súvetia môžu byť totiž rozličné vzťahy alebo kombinácie vzťahov a často aj konštrukcie s nerovnocennými vedľajšími vetami. Veľmi dôležité je vedieť, kedy a kde oddeľujeme v súvetí jednotlivé vety, kde sú hranice medzi vetami a v akom vzťahu sú vedľajšie vety (priradovacou alebo podradovacou).

V závere knihy sa dotýka aj priamej reči a čiarky v súvetí.

Autorke sa podarilo i tie najzložitejšie gramatické javy aj prostredníctvom názorných obrázkov vysvetliť zrozumiteľne. Jej dlhoročná prax priniesla svoje užitočné a najmä praktické ovocie, vďaka čomu veľkou mierou prispela ku skultúrňovaniu slovenskej reči. A to nielen študentov, ale širokej verejnosti, ktorej záleží na kultúre reči. Veď bez vety nemôžeme vyjadriť myšlienku. Bez viet by nejestvovala literatúra. Bez viet by nebola možná ľudská komunikácia.

Publikáciu dávame do pozornosti ľuďom, ktorí sa profesionálne venujú jazyku (redaktorom, novinárom, spisovateľom a prekladateľom) a ktorí verejne vystupujú v masmédiách a svojím prejavom ovplyvňujú (často aj negatívne) svojich poslucháčov.

Edita Chrenková

SPYTOVALI STE SA

Dopekáreň. – Redaktorka jedného denníka nám položila otázku, či možno používať ako spisovné slovo *dopekáreň*, ktoré sa vo februári tohto roka niekoľkokrát použilo v médiách, ale zatiaľ sa neuvádza v nijakom výkladovom slovníku ani v Pravidlách slovenského pravopisu.

Nové slovo *dopekáreň* sa objavilo v súvislosti s požiadavkou odlišiť pekárenské výrobky, ktorých proces výroby od odváženia surovín po upečenie sa odohráva v jednej prevádzke, od tých, ktoré sú v podobe polotovaru zmrazené a až po nejakom čase sa „dopekajú“ v zariadeniach umiestnených väčšinou vo veľkých obchodných reťazcoch. Odvodzovací základ nového názvu miesta *dopekáreň*, dokonavé sloveso *dopiecť*, resp. nedokonavé sloveso *dopekať* sa používa vo význame „dokončiť, resp. dokončovať prípravu jedla pomocou vysokej teploty v rúre alebo na otvorenom ohni, končiť, dokončiť pečenie“. Rovnako možno sloveso *dopekať* použiť aj v súvislosti s predpečenými polotovarmi. Pri zmrazenom výrobku by sme mohli hovoriť o tom, že sa jednoducho upečie. Ak však potrebujeme vytvoriť podstatné meno označujúce miesto, kde sa dokončuje proces pečenia bez ohľadu na to, či ide o predpečený alebo surový zmrazený polotovar, je z významového hľadiska vhodné vychádzať z nedokonavého slovesa *dopekať* a vytvoriť pomenovanie *dopekáreň*. Takto prirodzene postupovali aj používatelia jazyka, „autori“ nového slova v snahe odlišiť ho od názvu miesta *pekáreň*, ktorý sa tradične používa vo význame „predajňa alebo výrobňa chleba a pečiva, pekárstvo“. Slovo *dopekáreň* je nové slovo, zo slovotvorného hľadiska je správne a možno ho používať vo význame „výrobňa určená na dopečenie pekárenských polotovarov“.

Zaujala nás však aj druhá časť otázky redaktorky denníka, či možno používať nové slovo, ktoré sa nezachytáva v nijakom výkladovom slovníku. Autori slovníkov a príručiek nemôžu zachytiť všetky slová jestvujúce v slovnej zásobe slovenčiny, lebo to prakticky ani nie je možné. Nové slová totiž vznikajú na základe aktuálnych potrieb používateľov jazyka, niekto-

ré sa ustália v slovnej zásobe, iné majú charakter príležitostného slova, nerozšíria sa a po istom čase zanikajú. V slovnej zásobe slovenčiny jestvuje množstvo slov, ktoré sú súčasťou spisovného vyjadrovania, aj keď sa neuvádzajú v nijakom lexikografickom diele. Tvorcami jazyka sú jeho používatelia, a ak utvoria slovo v súlade s pravidlami tvorenia slov v spisovnej slovenčine, treba takúto aktivitu uvítať, a to najmä vtedy, keď je nové slovo zrozumiteľné a v jazykovej komunikácii potrebné.

Sibyla Mislovičová

Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

Čo je špalda?

IVETA VANČOVÁ

So slovom *špalda* sa v poslednom čase stretávame čoraz častejšie predovšetkým v súvislosti s rozširovaním rozličných druhov zdravších a výživnejších potravín. Pre mnohých z nás je však toto slovo, ako aj rastlina, ktorá sa ním pomenúva, neznáme. *Špalda* je skrátene pomenovanie druhu pšenice, ktorej botanický názov je *pšenica špaldová*, lat. *Triticum spelta*. Slovo *špalda* sa uvádzalo už vo 4. zväzku Slovníka slovenského jazyka z roku 1964 vo význame „pšenica s riedkymi klasmi“, pričom sa hodnotilo ako slangové slovo z oblasti poľnohospodárstva. Keďže tento druh pšenice v minulosti ustúpil iným, výnosnejším odrodám, slovo *špalda* sa vytrácalo z nášho jazyka. Vďaka svojim výživným zložkám a iným prednostiam sa v súčasnosti pestovanie *špaldy* stále rozširuje a následne aj ponuka výrobkov zo *špaldovej múky*, napr. chlebičkov, cestovín, sušienok či vločiek.

Skrátene pomenovanie *špalda* nahrádzajúce dvojslovný botanický názov *pšenica špaldová* možno hodnotiť ako neutrálne (i keď neodborné) pomenovanie, podobne ako pri iných kratších názvoch rastlín, napr. *tekvice obyčajná patizónová* – *patizón*, *citrónovník limetkový* – *limetka*, *ľuľok baklažánový* – *baklažán*.

(Roľnícke noviny, 2008, č. 22, 30. mája, s. 19)

IIFORMÁCIE AUTOROM

1. Na stránke Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV www.juls.savba.sk sú prístupné všetky čísla a obsahy časopisu Kultúra slova. Použitie týchto textov sa riadi zákonom č. 618/2003 Z. z. (autorský zákon).

2. Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači v textovom editore Word pod operačným systémom Windows. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať úzus časopisu.

Do redakcie možno príspevok poslať elektronickou poštou ako prílohu na adresu sibylam@juls.savba.sk.

Nevyžiadané príspevky redakcia nevracia.

Literatúra sa uvádza na konci článku (nie spracovaná v poznámkach pod čiarou) takto:

a) knižná publikácia:

PAULINY, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava: Veda 1990. 270 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 3. vyd. Bratislava: Veda 2004. 998 s.

b) štúdiá v zborníku:

FERENČIKOVÁ, Adriana: Pohľad na slovo bor a jeho deriváty z územného aspektu. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Ed. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 410 – 416.

c) článok v časopise:

POVAŽAJ, Matej: Tretie vydanie súčasných Pravidiel slovenského prapovisu. In: Kultúra slova, 2000, roč. 34, č. 6, s. 321 – 329.

Pozn.: V prípade, že autor posielal príspevok, ktorý už uverejnil inde, je potrebné, aby to uviedol s presným bibliografickým údajom.

Zároveň žiadame autorov, aby pripojili tieto údaje: a) meno, priezvisko, tituly, b) adresu pracoviska, adresu bydliska a číslo bankového účtu, kam možno poslať honorár, c) dátum narodenia, d) telefónne číslo, príp. e-mailovú adresu. V prípade, že autor nepošle uvedené údaje, vydavateľstvo mu nebude môcť vyplatiť honorár.

Redakcia si vyhradzuje právo neuverejniť príspevok, v ktorom sa vyskytujú formulácie znevažujúce osobnosť názorového oponenta, kým autor z nich takéto formulácie neodstráni. Redakcia zastáva stanovisko, že príspevky s takýmito a podobnými formuláciami nepatria do vedeckých a odborných časopisov.

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300